

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 109 (17438)

2007 чылдың
СЕНТЯБРЬ 4,
вторник

Номерни парлаггаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 17.50.
Садар өртээ 4 рубль.

Школа амьдыралы

БАШТАЙГЫ КОҢГАНЫҢ КЫЙГЫЗЫ

Сентябрь 1 – Билиглер хүнүнде республиканың бүгү школаларында ышкаш байырлал Кызылдың 9 дугаар школа-гимназиязынга база болуп эрткен. Байырлал шинчи кирген, каас-чараш школаже чоошулап ораарга-ла, хөгжүм үнү чаңгыланып турар. Школаже кирер эжик аксын «сцена» кылдыр каастаан. Ында школаның башкылары, ада-иелер, аалчылар — хүндүлүг кижилер өөреникчилерге болгаш башкыларга байыр чедирери-биле чыгылып келген.

1-ден 11 класска чедир шупту өөреникчилер чыскаалыптары билек, Россияның болгаш Тываның гимнери чаңгыланып үндү. Школа директору Валентина Өдүрековна Демүр-оол, ТР-ниң өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының оралакчызы Урана Сергеевна Ондар, Кызыл хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы Людмила Леонидовна Волгина олар уругларга чаа өөредилге чылынын эгелээни-биле байыр чедирип, эки өөредилгели болуп, хостуг шагын чөп ажыглап, янзы-бүрү спортчу секцияларга болгаш уран чүүл бөлгүмнеринге киржип, бедик чедишкннерлиг болурун күзээ.

Биргиклассчыларны баштайгы башкылары уткуп-хүлээп алган. Байырыг чыскаалга баштайгы коңга уругларны школаже кыйгырып, чаңгыланган соонда, шупту чыскаал айы-биле чырык, чылыг, каас-чараш школаже башкылар, өөреникчилер кирипкен.

Ол үеде школага эң хүндүткелдиг аалчылар четкилеп келди. Ол дээрге Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол биле Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды Петр Морозов олар-дыр. Бо удаада олар школаның хүндүлүг аалчыла-

ры болуп, школаның директорунга болгаш башкыларга байыр чедирип, өң-баазын чечектерни сөннөп, ажыл-агыйжы чугааны кылган. Улаштыр хүндүлүг-аалчылар школаның даштыкы дыл, информатика класстарын сонуургап көргөн.

Информатика класзынга чаа компьютерлерни сонуургап көргөш, Шолбан Валерьевич принтерлер чок боорга, чүге ындыын айтырган. Принтерлер өске класста болган. «Уруглар бодунуң кылган ажылының түннелин дораан парлап үндүрүп алгаш, көрүп турар болза эки. Ынчангаш принтерлерни база компьютерлерниң чанынга немей салыры чугула» — деп, Шолбан Валерьевич бодунуң сүмезин берди.

Петр Александрович Морозовтан школаларда ниитизи-биле кайы хире компьютерлер барын Шолбан Валерьевич сонуургап айтырды. — Аңгы-аңгы, чамдыктарында 70 чедип-даа турар, а эвээштеринде 30 хире — деп, сайыт харыылады.

Аалчылар өске-даа класстарны сонуургап көргөш, ажыл-агыйжы чугаа соонда, школага чүү херегин бар аргаларны ажыглап тургаш, дуза, деткимчени көргүзерин аазааш, чаа өөредилге чылында үре-түннелдиг ажылды күзээш, байырлаштылар.

Ол-ла сентябрь 1-ниң хүнүнде ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол бодунуң ада-иези, хоочун башкылар, ам хүндүлүг дыштанылгада Анай Балчировна биле Валерий Ховалыгович Кара-оолдарның бажыңына барып, байыр чедирип, боодал чечектерни сөннээ.

Светлана БАЛЧЫР.
Чурукту Василий БАЛЧЫЙ-ООЛ тыртырган.

Чаа өөредилге чылында республикада 4800 биргиклассчылар школаже кирген. А ниитизи-биле школаларда 58900 өөреникчилер хаара туттунган. Оларны 12000 башкылар уткуп, билиглерни берип эгелээн.

ТР-ниң Саң-хөө ямызында

БЮДЖЕТ ХӨРӨҢГИЗИ АЖЫКТЫГ АЖЫЛДААР УЖУРАЛУГ

Тываның Саң-хөө ямызынга кожуннарның саң-хөө ажылдакчылары эрткен неделяда хөйү-биле келген. Олар хүннүң-не Чазак Бажыңының ийи дугаар кадынга республиканың 2008 чылда ажылдап кылып турар бюджет-биле кожуннарның болгаш сумуларның бюджеттериниң кол көргүзүглерин чүүлдештирип, дүүштүрер ажылды чорудуп турган.

Ол-ла үеде Саң-хөө ямызынга чоокку чылдарда Тываның кол саң-хөө документизи-биле ажыл дооступ турган. Москваның Бюджет харылзааларын шинчилээр төптүң тускай эртемниглери республиканың үр хуусаалыг саң-хөө стратегиязын тургузарынга дузалашкан.

Сөөлгү үеде бюджет хоойлужудулгазы доктаамал чаарттынып турар. «Россия Федерациясында тус чер бот-башкарылганының ниити принциптериниң дугайында» Федералдыг №131 хоойлуну хүлээп алганы-биле холбаштыр дыка хөй өскерилгелерни кириген. Чаңыл болган ийи деннелдиг бюджет үш деңгелдиг болу берген, аңаа дүүштүр бюджет харылзаалары болгаш бюджет чорудулгазы өскерлип турар. Бюджет харылзааларын шинчилээр төп каш чыл

улаштыр регионнарга бюджетти канчаар тургузарынга консультация-методиктиг дузаны чедирип келген.

Анна Бусарова, Бюджет харылзааларын шинчилээр төптүң улуг аналитиги: — Боттарынарның хууда күзелинер-биле бо реформаже шилчезен-дир силер. «Аар» дотациялыг субъект мындыг реформаже эки туразы-биле кончуг ховар шилчип турар. Силерниң ынаар кирерин шиитпирлээниңерге байыр чедирер апаар.

Москваның Бюджет харылзааларын шинчилээр төптүң тускай эртемниглери 2001 чылдан бээр Татарстан-биле «ажылдап» турар. Бо республиканың бюджетди орулгалыг-даа болза, ооң саң-хөө ажылдакчылары саң-хөө стратегиязын эде көөрү чугула деп санаан, кол кичезенгейни курлавыр-

ларны камгалаарынче угландырган. Ооң түннелинде Төптүң ажылдап кылган рекомендация-сүмезиниң күүселдези камналгага элээн чедишкннерлиг болган.

Владимир Михеев, Бюджет харылзааларын шинчилээр төптүң улуг аналитиги: — Хөрөңги албан чериниң ажыл-чорудулгазын хандыраарынче чоруур эвес, бюджет ачы-дузанынга дузалаары-биле чоруур ужурулг. Тодаргайлаарга, ол хөрөңгини эмнелгенин, уруглар садының хандырылганынга чарыгдар эвес, шуут тодаргай түннелди чедип алырынга азы аарыг кижини кадык кылдыр эмнээринге, уругну өөредиринге чарыгдар. Акша-хөрөңги биле түннел харылзаалыг, бо дээрге бюджет планнаашкынының чаа принциви-дир. Амдызында Тывада акшаландырышкын эрги езугаар чоруп турар. Контора бар, ону хандыраарынга акшаны

тускайлаар апаар. Ол хөрөңгини кайы хире ажыктыг ажыглааныл? Ооң ажыктыгын удуртукчудан айттырып болур бе? Бо айттырыг ажык болуп артып турар.

Чазак Бажыңыга республиканың саң-хөө ажылдакчыларының семинары болуп эрткен. Чыылганнарга Москваның тускай эртемниглери Тывага бюджет реформазының бүгү нарын айттырылганын, ону канчаар шиитпирлээрин, Федералдыг фондудан субсидиялар алырда чагыгларны кириерде регионалдыг саң-хөөну реформалаарының Програмазын ажылдап кылырын болгаш өске-даа темаларга билдингир тайылбырны берген.

Урана Даваа, Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы: — Бо семинарга киржири-биле кожуннарның саң-хөө органнарының удуртукчуларын, ямыларның болгаш ведом-

стволарның саң-хөө ажылдакчыларын, экономистерни чалаан бис. Херек кырында кижилер хөй келди. Бюджет планнаашкынында өскерилгелер кижилер бүрүзүнге хамааржыр болганда, ону билип алыр күзелдиглер хөй болу берген-дир. Эрткен чылын бюджетте чаа чүүлдерни билип алыры дыка хөй кижилерге нарын болгаш берге турган. А бо чылын ону билип алыры оларга херек апарган. Ынчангаш сонуургал улгаткан, айттырылгав көвүдээн. Түннелинде чүну алган бис? Өскелерниң күсели-биле чамдыктары когараан бе? Чок. Сорулга болза, бирээзинден алгаш, өскезинге бээри эвес-ле болгай. Ол-ла түннүң эңне ажыктыг, улуг беримчелиг ажылдаарын чедип алыры болур. Шак мынчаар ажылдап тургаш, бистин эвээш хөрөңгивис-биле чогулчалыг чурттаар арга бар.

Дина ОЮН.

Август 31-де, сентябрь 1-де Билиглер хундуң байырлалының бүдүзүндө Тыва Республиканың Чазак Бажыңының хуралдар залына кезжээ 17 шакта «Өөредилге» журнады көрген национал төлевилелдиң шугуму-биле депшилгелиг өөредилге төлевилелдерин амыдыралга ажыглап кирип турары дээш тилекчи болуп шыгараан школаларга Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының дипломнарын, Тыва Республиканың Чазак Даргазының Грантыларын, школаларга чаа автобустар тывыскан байырлыг хурал болуп эрткен. Байырлыг хуралды Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды П.А.Морозов ажыткан. Чаңчыл езугаар байырлыг хуралды ажыдарына Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың ыдык ырыларын хуралды киржикчилери туруп алгаш езулал эрттирген соонда, сөстү Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолга берген.

Шолбан Валерьевич шудургу ажылдааш, хуралга тилекчи болуп чаладып келген башкыларга хуралда олуржуп турар Чазак Даргазының бирги оралакчызы Ш.С.Иргиттин, Чазак Даргазының социал адыр талазы-биле оралакчызы А.П.Дамба-Хуурактын, өөредилге сайыды П.А.Морозовтун, болгаш Тыва Республиканың Чазаның база өске-даа удуртукчуларның мурнундан байыр чедирери аңаа өөрүнчү аталдар болгаш хүндүткел дээрзин медеглээн. Ол тилекчи болган өөредилге коллективтеринге, башкыларга байыр чедиргеш, амгы үеде башкы кижиниң ниитилелге ролунуң болгаш чогаадыкчы шынарларының дугайында чугаалап тура, «Бистиң келир үеви — силерниң холуңарда» деп онзалап айыткан. Депшилгелиг өөредилге программаларының дугайында чугаалап тура, аңаа хамаарыштыр Красноярск крайның губернатору А.Хлопонинниң сөстерин чижекке алган: «Эрткен үеде чедип алдынган чедишкениңерни ажар дээш эвес, а келир үени тургузар дээш ажылдаар».

Бөгүн «Өөредилге национал төлевилелдиң ачызында депшилгелиг өөредилге программаларын, технологияларын болгаш төлевилелдерин амыдыралга ботандырып кирип турар республиканың ниити-билиг албан черлериниң федералдыг болгаш республика иштинин конкурсузунуң тилекчилерин алган-мактаары меңээ улуг чоргаарал-дыр деп, Шолбан Валерьевич чугаалаан. Ук конкурска көдээ школаларның база кызымак, чыдып калбайн, идепкейлиг киришкенин ол онзалап медеглээш, тилекчилерге ааскежики, чаагай чорукту, чогаадыкчы чедишкениңерни күзээн.

Дараазында өөредилге сайыды Петр Морозов Чарлык номчууру-биле сөстү оралакчызы Л.А.Муравьевага берген. Ол баштай Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем яамызының «Депшилгелиг өөредилге программаларын амыдыралга ботандырып кирип турары дээш күрүне деткимчезин көргүзөр Россия Федерациязының субъектилеринин болгаш муниципалдыг ниити-билиг албан черлеринин аразына болган конкурстун тилекчи-албан черлериниң даңызын бадылаарының дугайында» чарлыкты номчуп таныштыргаш, ти-

Аксының №1 ниити-билигнин ортумак школазы (Д.Х.Салчак); Чеди-Хөл кожуунунуң Хову-Аксының ниити-билигнин ортумак школазы (Ч.К.Иргит).

Дараазында Людмила Муравьева Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың апрель 18-те хүлээп алганы №487 Тыва Республиканың Чазак Даргазының Грантызына чарлаан конкурстун тилекчизи болган ниити-билиг албан черлеринин аттарын кириген доктаалды номчаан соонда, Чазак Даргазы Ш.Кара-оол дипломнары тывыскан:

1.Кызыл хоорайның «Төлдү сайзырадырының төвү» №21 уруглар сады (удуртукчузу Л.А.Феденкова); 2.Кызыл кожуунунуң

Ш.В.Кара-оолдун Н.Л.Оюнга диплом тыпсып турары.

Бедик шаңналдар

Ш.КАРА-ООЛ: Республиканың келир үези — силерниң холуңарда

Шаңнал алган директорлар турскаалга тырттырып алган.

лекчилерни адаан: Кызыл хоорайның №15 лицейи (директору С.М.Ощепкова); Ак-Довурак хоорайның №4 ниити-билигнин ортумак школазы (З.С.Дүктен-оол); Кызыл хоорайның №14 ниити-билигнин ортумак школазы (Л.А.Галактионов); Кызыл хоорайның №12 ниити-билигнин ортумак школазы (Л.Ш.Тас-оол); Туранның №1 ниити-билигнин ортумак школазы (Л.А.Лисина); Кызыл-Мажалыктын №2 ниити-билигнин ортумак школазы (В.К.Монгуш); Кызыл кожуунунуң Көк-Тейиниң ниити-билигнин ортумак школазы (Л.К.Шулуу); Сүт-Хөл кожуунунуң Боратайганың ниити-билигнин ортумак школазы (О.О.Ооржак); Каа-Хем кожуунунуң Бүрен-Бай-Хаактын ниити-билигнин ортумак школазы (В.А.Голодина); Улуг-Хем кожуунунуң Торгалыгын ниити-билигнин ортумак школазы (Р.К.Чудан-оол); Бай-Тайга кожуунунуң Тээлинниң ниити-билигнин ортумак школазы (О.Н.Ооржак); Таңды кожуунунуң Бай-Хаактын ниити-билигнин ортумак школазы (Д.Т.Күнзэн-оол); Өвүр кожуунунуң Дус-Дагнын ниити-билигнин ортумак школазы (В.А.Семис-оол); Мөңгүн-Тайга кожуунунуң Мугур-

Каа-Хем суурнунуң «Ручеек» уруглар сады (Л.А.Зубкова); 3.Эрзин кожуунунуң Булуң-Бажы суурнунуң ниити-билигнин ортумак школазы (директору М.Х.Серембил); 4.Кызыл хоорайның «№4 профессионал училищези» күрүнең өөредилге албан чери (удуртукчузу Н.Л.Оюн).

Үстүнде ады кирген өөредилге албан черлери шуптузу Чарлыкка болгаш доктаалга дүүштүр Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың Чазаның 1 млн. рубль түңнүг акшаларының дипломнарын Чазак Даргазы Шолбан Валерьевичниң холундан алганы ол.

Л.А.Муравьева Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының талазы-биле яамының «Муниципалдыг өңчүже автобустарны дамчыдып бээринин дугайында» Чарлыкты номчаан. Кабинеттерниң сертификаттарын дараазында школалар Чазак Даргазының холундан алган: Кызыл кожуунунуң Баян-Кол школазы; Өвүр кожуунунуң Хандагайты школазы; Сүт-Хөл кожуунунуң Нарын школазы; Чеди-Хөл кожуунунуң Хову-Аксы школарның директорларына дүлгүүрлерин Шолбан Валерьевич байырлыг байдалга тывыскан.

Дараазында Өөредилге сайыдының оралакчызы Людмила Муравьева Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының талазы-биле яамының «Муниципалдыг өңчүже физика кабинеттерин дамчыдып бээринин дугайында» Чарлыкты номчаан. Кабинеттерниң сертификаттарын дараазында школалар Чазак Даргазының холундан алган: Кызыл кожуунунуң Баян-Кол школазы; Өвүр кожуунунуң Хандагайты школазы; Сүт-Хөл кожуунунуң Нарын школазы; Чеди-Хөл кожуунунуң Хову-Аксы школарның директорларына дүлгүүрлерин Шолбан Валерьевич байырлыг байдалга тывыскан.

Дараазында Өөредилге сайыдының оралакчызы Людмила Муравьева Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының талазы-биле яамының «Муниципалдыг өңчүже автобустарны дамчыдып бээринин дугайында» Чарлыкты номчаан. Кабинеттерниң сертификаттарын дараазында школалар Чазак Даргазының холундан алган: Кызыл кожуунунуң Баян-Кол школазы; Өвүр кожуунунуң Хандагайты школазы; Сүт-Хөл кожуунунуң Нарын школазы; Чеди-Хөл кожуунунуң Хову-Аксы школарның директорларына дүлгүүрлерин Шолбан Валерьевич байырлыг байдалга тывыскан.

Шаңнал автобустар.

Хоойлужудулга палатазында

Хоойлужудулга палатазының Чөвүлелиниң парламент дыштанылгаларының соонда бирги хуралы дүүн болган. Чоокку айларда кылып чорудар ажылдарының планын аңаа хүлээп алган. Палатаның күскү сессиязының бирги организастыг хуралы сентябрь 19-та болур.

Сессияның бирги хуралына 2007 чылдың бирги чартында республиканың тускай сорулгалыг программаларының күүсел-

ДЕПУТАТТАР АЖЫЛЧЕ КИРИПКЕН

дезиниң дугайында айтырыгларны көөрүн планнап турар. Республиканың 2010 чылга чедир социал-экономикиг хөгжүлдезиниң программасы-биле депутаттар ажылдаарлар. «ТР-ниң көдээ ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң дугайында», «ТР-де бюджет чорудуунуң дугайында» деп хоойлуларның ийги номчулгалы болур. Оон аңгыда 2007 чылдың бирги чартык чылында республика бюджетиниң күүселдезиниң бол-

гаш ТР-ниң Чазаның курлавыр фондузунуң акша-хөреңгизиниң 2007 чылдың бирги чартында хуваалдазының дугайында Чазактын информациязын дыңнаары көрдүнген. Сессияның хуралына чээрби ажыг айтырыгны көөрү планнаттыган.

Чөвүлелдин хуралының ажылының үезинде Хоойлужудулга палатазының Даргазы Василий Оюн «Чангыс демниг Россия» партиязының регион салбырының

хүрээлеңинче катап киргениниң чылдагаанын коллегаларына чугаалаан. Кудуку палатаның удуртукчузу аңаа хамаарыштыр: «Кожууннарда чурттап турар чоннун байдалын экижидер сорулга-биле бүгү күженишкениңерни каттыштырар үе келген. Чеди-Хөл болгаш Таңды кожууннарның чурттакчылары-биле ужуражылгалар эрттирдин. «Чангыс демниг Россия» партиязынче катап кирер дугайында мээң шиит-

пиринни улус деткип турар дээрзин чугаалаан. Көдээниң чурттакчыларының байдалы нарын. Чижээ, Кочетов суурда оон чурттакчыларының чартык кезинден хөйү ажыл чок. Балгазында оон чүгле дээр. Суурларда кижилерниң амыдыралы колдуундала демей, аар. Байдалды дарый эдери эрежок чугула, ол сорулга дээш, чүнү-даа мурнай, күженишкениңерни каттыштырар ужурулгус бис. Бо байдалда тосбыдаргай хөдөлүр болзувусса, ол эки чүүлдерге чедирбес» — деп чугаалаан.

Бистиң корр.

СЕНТЯБРЬДА БЕЛЕН БОЛУР

Сагыш-сеткили чиик-сергек, хөглүг-омак кижиниң ажил-херээ-даа чогуңгур болур дигир болгай. Ындыг кижилер — культура ажилдакчылары. Уран салым-чаяны-биле олар чүрөктөрүн оттуруп чоруур. Оларның чогаадыкчы күзелдерин боттандырырынга чүү херегил? Сцена. Чайгы үеде ажырбас, сценаны каяа-даа «чогаадып» ап болур. А соок кыжын канчаарыл? Ажылдаар оран-сава азы культура одаглары деп адап өөрөнгенивис албан черлери чугула херек. Ынчангаш республиканың культура одагларының кышка белеткелениң дугайында Тыва Республиканың культура болгаш информастыг политика сайыдының оралакчызы В.С.Чигжит-биле бистиң корреспондентивис ужуражып, чугаалашкан.

— Виктор Сергеевич, республиканың культура одагларының кышка белеткелениң дугайында айтырыгны силер харылап турар болгай силер, ол талазы-биле байдалды чугаалап берип көрүңерем. Чеже культура одаглары барыл, канчаар ажилдап турарыл?

— Ниитизи-биле алыр болза, республикада 415 культура одаглары бар. Ол дээрже культура ордулары, культура бажынарны, көдээ клубтар, библиотекалар, уран чүүл школалары... Ооң иштинде 350-и юридиктиг культура албан черлери болуп турар, олар аңгы оран-савалыг. 56 культура албан черлери — ол дээрже Аныяк көрүкчүнүң театры, улусчу театрлар, агиткультбригадалар, ансамбльдар дээр ышкаш коллективтер-дир — тускай оран-сава чок. Ындыг коллективтер, чижээлээрже, библиотекалар дигижик, чамдыктары Культура бажынының оран-савазында ийикпе азы көдээ советтер бажынарында туруп турар.

Бүгү бар 141 клубтарның 130-и боттары аңгы одаар черлиг, артканнары төп одалгада коштунган. 77 библиотекалар аңгы хууда оран-савалыг, оларның 54-ү аңгы одалгалыг. Ийме, Мугур-Аксы, Ак-Чыраа суурларның библиотекалары суму чагыргаларында турар.

2007 чылдың май 11-де Тыва Республиканың Чазаа 530 дугаар республиканың культура одагларының кышка белеткелениң дугайында доктаалды үндүрген. Бо доктаалдың күөсөлдөзү дээш — тудуг, септелге, кышка белеткелге ниитизи-биле 8

миллион 081 муң рубль көрдүнген. Бөгүнге чедир ол акша-түңнүң 4 млн. 976 муну бистиң яамыже шилчиттинген.

Июнь айның 14-те культура одагларының капитал септелгезинге ажилдаар тудуг организацияларының аразында тендер сандыглаашкынының мөөрейин кылдывыс. Тиилеп алган тудугжулар-биле күрүне дугуржулгалары чардынган. Олар ажилды шагда-ла чоруда берген. Үстүнде чугаалааным 8 млн. ажыг акшаның 62 хуузу ажилда шингээттинип турары ол.

— Тодаргайлаарга, кандыг-кандыг ажилдарже ол акша-түң үнерил, Виктор Сергеевич?

— Бо бистиң яамының туруп турары Улусчу чогаадылга бажынының канализациязын кылып, солуур; тураскаалдар камгалалының талазы-биле комитеттин септелгези; А.С.Пушкин аттыг национал библиотеканың одалга системазын септээринге; национал парктын тудуг ажилдарына; хөгжүм-шии театрының одалга системазын септээринге.

— 131 дугаар Федералдыг хоойлу езугаар көдээ культура одаглары тус чер чагыргаларының эргезинче шилчезен болгай. Ынчангаш кожууннарның культура одагларын олар боттары харылап турар бе?

— Моон соңгаар боттары харылаар апаар, ол шын, үстүнде адааныыс 131 дугаар Федералдыг хоойлу

Календарьда чаа-ла күстүң баштайгы айы, ынчалза-даа күстүң соок тыныжы чедип келген, теректерниң бүрүлери саргарып эгелзэн. Манавайн турда, Тывага кыш хенертен келир, черни ак хар шыва алы бээр. Чүгле баштайгы доңат дүжерге, соңгаларывыс, эжиктеривис чылыглап, одаар хөмүр-дажы-высты сөөртүп ап эгелээр чаңчылдыг болгай бис. Кышкы одалга сезонунга республика кайы хире белеткенип турарыл? Бо айтырыгны харылаарыңа прокурор хыналдалары дузалаан.

КЫШ — ШЫҢГЫ АЙТЫРАР

Хуусааларны хажыдып турар

Россия Федерациязының Чиңгине прокурорунун «Чуртталга-коммунал адырынга хамаатыларның эргелерин канчаар сагып турары хайгаарарын күштелдирер дугайында» айтышыкынын күөседир дээш Тыва Республиканың прокуратура органның 2007-2008 чылдарның одалга сезонунга чуртталга-коммунал ажил-агый объектилерин, ЧЭТ-терни, котельнаяларны, чылыдылга болгаш суг дамчыдар четкилерни ай санында хынап турар.

Республиканың Чазаа бо чылдың июньда республиканың чуртталга-коммунал ажил-агый объектилеринин одалга сезонунга белеткелениң талазы-биле хемчеглерни бадылаар болгаш оларны акшаландыра дугайында доктаалдарны хүлээп алган. Саң-хөө яамызы ЧЭТ-тиң болгаш котельнаяларның септелгелерин чорудары-биле 14 млн. 478 муң рубльди тускайлап берген. Муниципалдыг тургузуларның бюджеттеринче энергия-биле хандыраар организацияларның карылгазын эгидеринге 6 млн. 668 муң рубльди субвенциязын чоруткан. Хамаатыларга социал деткимче көргүзери-биле 47 млн. 133 муң рубльди, бюджет албан черлеринге коммунал ачы-дуза чедирилгезинге 50 млн. 781 муң рубльди шилчиткен. Ниитизи-биле бо чылдың июнь-июльда кышка белеткелди чорударыңа 119060800 рубльди берген.

Бюджет албан черлери чылда хөмүр-дашты садып база сөөртүп алырыңа 32 млн. 407 муң рубльди чарыгдар турган, ооң 13 млн. 734 муң рубльди берген. Суук одаар чүүлге чылда 84 млн. 557 муң рубльди чарыгдары көрдүнген, ооң 44 млн. 203 муң рубльди берген. Республиканың прокуратуразы бюджет хөрөңгизин кайы хире ажыглап турарын хынаарын боттандыраары-биле ТР-ниң Саң-хөө-бюджет хайгааралының албанынче хыналданы эрттирер дугайында негелдени чоруткан.

Чуртталга-коммунал ажил-агый (ЧКАА) адырында хоойлужудулга күөсөлдөзүниң байдалын анализтеп көөрге, 2007-2008 чылдарның одалга сезонунга белеткелдиң хуусаазын ЧЭТ, котельнаялар, чылыдылга болгаш суг дамчыдар четкилер болгаш ЧКАА-ның өске-даа объектилерин хажыдып турар болган. Чижээлээрже, котельнаяларны чүс хуу белеткээр тургаш, чүгле 66,7 хуу күөсеткен.

Прокурорлар одалга сезонунга белеткелди хынап чоруп тургаш, четпестерни эдерин негезин 42 айыткал бижикти муниципалдыг тургузуларның баштыңнарынга, чуртталга-коммунал ажил-агый объектилеринин удурткучуларынга берген. Янзы-бүгү деңгелдиң удурткучуларынга 21 сагындырыгны чарлаан. Беш административтиг херекти оттурган. Ооң ийзин сайгарып көргөш, удурткучуларын дөрт муң рубльге торгаан. Прокурорларның ЧКАА-ның удурткучуларынга берген айыткал бижиктерин сайгарып чугаалашкаш, чуртталга-коммунал ажил-агый бүдүрүлгелеринин удурткучулары энергия курлавырларын ажылгааны база ачы-дуза чедирилгези дээш 382879 рубль түңүг өрени төлээринин дугайында негелде билдиришикиннерни судтарже кириген.

Хөмүр-дашты чайын курлавырлап алыр херек

«Каа-Хем» хөмүр-даш азык акционер нитилелинде, ооң Чадаана участогунда 275 муң тонна хөмүр-даш курлавыры бар, ол дээрже чыл нормазының 119 хуузу болур. РФ-тин Күртудуунун 2003 чылдың сентябрь 27-де хүлээп алган доктаалы-биле бадылаан чуртталга фондузунун техниктиг ажылгалынын чурумунда болгаш нормаларында одалга сезонунда хереглээр одаар чүүлүн чайгы үеде 70 хуузу сөөртүп алырын айыткан. Хыналдадан алгаш көөрге, муниципалдыг тургузуларның котельнаяларында хөмүр-дашты курлавыры хереглелин

езугаар. Ынчалза-даа шилчилгелиг үеде курлавыр акша-түңден дуза көрдүнген. Ынчангаш Кызыл-Мажалык, Каргы (Тере-Хөл), Шуй, Туран, Кара-Чыраа дээр ышкаш черлерге база немелде кылдыр Ээр-Хавак, Солчур, Арыг-Үзүүнүн культура одагларынга шаа-биле акша үндүрүп бердинген. Дараазында чылдарда ындыг деткимче турбас. Ону кожуун, суму чагыргалары амдан эгелеп кичээнге аяп, бюджет камгалалы кылып тургаш, таарыштыр көөрүн чедип алыр ужурулуг.

— Чогуң кайы хире хуусаада кышка белеткел ажилдары доосту бээр?

— Белеткел ажылы кидин түлүк чоруп турар. Бистиң санал көрүп турарывыс-биле болгаш бөгүңгү байдалды алгаш көөрге, сентябрь айның иштинде кышка белеткел ажилдары доосту бээр. Ону чедип алыры-биле хыналда-контрольду шыңгыраткан бис.

— Янзы-бүрү төлөвилелдер мөөрейлеринге киришкеш, акша ойнап ап болурун ам чаа айтып ораарыңар ол боор аа?

— Ийе, чогаадыкчы эки ажилдаар-ла болза, мөөрейлерге киржип, Грантыларны ойнап ап болур.

— Моон соңгаар культура айтырынынче кичээңгей бедей дээрзин бүзүрелдиң биле чугаалап болур бе?

— Ынчанмайн канчаар. Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол 2008—2013 чылдары Тыва Республиканың иштинде «Культура болгаш уран чүүл» деп мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдин чылдары кылдыр чарлаан болгай. Бо улуг төлөвилелдин концепциязын белеткээр талазы-биле үш ажилчын бөлүктү бистиң сайыттың дужаалы-биле тургускан. 1. Профессинал уран чүүл талазы-биле бөлүктүң удурткучу сайыттың оралакчысы Надежда

Петровна Герман. 2. Көдээ культураны хөгжүдөрүнүн, улусчу чогаадылга болгаш культурлуг-ажыктыг дыштанылганың, библиотеканың, музей, архив херээниң болгаш төөгү-культурлуг эртинелер камгалалының айтырыгының талазы-биле бөлүктүң удурткучу мени кылып каан. 3. Информастыг политика талазы-биле бөлүктүң удурткучу Буян Валерьевич Толмачев. Ажилчын бөлүктөр хуралдааш, ажылды чорудуп тур бис. Бо чоокку үеде ол ажылды дооскаш, Тыва Республиканың Чазаанче чорудар бис.

— Силерниң бөлүктүң айтырыгыңарыңа хамаарыштыр төлөвилелче чүнү-чүнү кириер бодап турар силер, Виктор Сергеевич?

— Дыка хөй чүүлдерни кириер бис. Чижек кылдыр кысказы-биле мынчаар тайылбырлап болур мен. Кадрлар айтырыгы дигижик. Бөгүңде Кызылдың уран чүүл училищезин чылдыңна 60-80 кижии доозуп үнүп турар, а көдээге баргаш, олар ажыл тыппас, чурттаар оран-сава чок боор. Ынчангаш тускай мергезилдиглерниң сорулгалыг (целевая) белеткелдин чедип алыр. Ону чедип алырда, кожуун, суму чагыргачылары кандыг мергезил талазы-биле кадр херегин өөренип көргөш, аныяк кижини өөредип чорудар. Ол өөренип турда, стипендиязын хандыраар, дооскаш кээрже, ажилчын олут-биле хандыраар кылдыр. Ынчал кээрже, культура ажилдакчызының социал байдалыңа (чурттаар оран-сава, уруглар садтарыңа олут) хамаарыштыр хөй чүүлдерни тодаргайлаар апаар. Ынчангаш үстүнде чугаалааным ажилчын бөлүктөрүнүн түңгөл хуралынче кожууннарның культура килдистеринин эргелекчилерин база чалаар бис.

Культура ажилдакчыларының ажил-амыдыралыңа канчаар-даа аажок салдарлыг болур бо улуг төлөвилелди ажилдап кылырыңа чедиршиңкиниң болурун күзөвишаан, республиканың бүгү культура одагларының ажилдакчылары идепкейлиг ажилче шымнып кириер боор деп идегел-биле интервьюну доостувус.

Светлана БАЛЧЫР.

Прокурор хыналдалары

айыткал бижикти берген болгаш сагындырыгны чарлаан. Ак-Довурактың ЧЭТ-ке чурттакчы чон чылыг энергиязын ажылгааны дээш 35 млн. рубль төлээр өрелиг, ындыг турбуже, бүдүрүлгениң удурткучузы ону төледип алыр хемчеглер албаан.

Барыын-Хемчик кожуунун муниципалдыг хөй адырлыг коммунал ажил-агый бүдүрүлгезинин чуртталга фондузунун одалга сезонунга белеткелди багайын хыналда илереткен. Котельнаяны, канализацияны эде кылыры, ийи чуртталга бажынының капитал септелгезин чорудары болгаш өске-даа ажилдарны кылыры эргежок чугула. Одаар чүүлдү сөөртүп албаан. Ниитизи-биле 2100 тонна хөмүр-даш херек, ооң өртээ 2 млн. 791 муң рубль. Ону кожуунун болгаш сумуларның бюджетинин акшазы-биле садып алыр ужурулуг, оларның орулгазы аңаа четпес. Котельнаяларның байдалы багай, котелдар үрелген. Моон ужурундан кышкы одалга сезонунга белеткел үстүрүнүн кырында келген. Ол дээрже федералдыг хоойлуларны хажыдып турары-дыр. Хыналдаларның түңгөлүндө Барыын-Хемчик кожуунун прокурору кожуун болгаш суму чагыргаларының даргаларыга айыткал бижиктерни берген, сагындырыгларны чарлаан, ийи негелде билдиришикин судче чоруткан.

Сагындырыгдан кеземче херээңге чедир

Чуртталга-коммунал ажил-агый адырынга прокурорларның хыналдаларының түңгөлдеринден алырга, кышкы одалга сезонунга белеткел ажилдарын чорударын чогуур үезинде акшаландырааны болгаш акша-көпөек чедирпейин турары, одалга сезонунга белеткелди чорударының хемчеглеринин хуусаазын сагывайн келгени, электри энергиязы ажылгааны болгаш ачы-дуза чедиргени дээш өрелерни төледип алыр дээштиг ажилды чуртталга-коммунал ажил-агый бүдүрүлгелеринин удурткучуларының чорутпааны, хөмүр-дашты база кывар-чаар материалдарны чогуур хуусаазында сөөртүп алырын организавааны илерезен. Тыва Республиканың прокуратура органнын чоруткан хыналдаларының түңгөлү-биле 60 айыткал бижин берген, 10 негелде билдиришикин судче чоруткан, 37 сагындырыгны чарлаан, 5 административтиг 2 кеземче херезен оттурган.

Василий КРИВДИК.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин дугайында Чурумга өскерилгелерни кириериниң дугайында

2007 чылдың январь 25 №115 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Суг кодекзинге, 1997 чылдың июнь 23-те №117 «Гидротехниктиг тудугларның айыыл чок чоруунун дугайында» (2006 чылдың декабрь 18-те редакторлааны-биле) федералдыг хоойлуга болгаш Россия Федерациязының Чазаның 2006 чылдың ноябрь 4-те №640 «Суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш күрүнениң федералдыг контролюнга болгаш күрүнениң регионалдыг контролюнга кирип турар объектилерге хамааржыр объектилериниң үнелелиниң дугайында» доктаалында үндөзүлгө, Россия Федерациязының Чазаның 2006 чылдың декабрь 25-те №801 «Суг объектилериниң ажыглаары болгаш камгалалы дээш күрүнө контролюн болгаш хайгааралын боттандырып чорудар дугайында Чурумну бадылаар дугайында» доктаалында дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 5-те № 86 «Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин дугайында Чурумну болгаш ооң структуразын бадылаар дугайында» (2006 чылдың март 30-те редакторлааны-биле) бадылаан доктаалында, Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин дугайында Чурумга дараазында өскерилгелерни кириер;

1) 1-ги кезээниң 1-ги пунктузун «суг курлавырларының адырынга харылзааларны таарыштырар төлөөлтүргөн» деп сөстөрни немээр;

2) I кезээниң 5-ки пунктузунга дараазында утканы немээр;

«5. Агентилелдин структуразын Суг курлавырларының федералдыг агентилели-биле дугуржур»;

3) II кезекке дараазында уткалыг 2.4 болгаш 2.5 пунктуларны немээр;

«2.4. Россия Федерациязының Тыва Республикага дамчыдып берген суг харылзааларының адырынга бүрүн эргезиниң күүселдези.

2.5. Суг объектилериниң ажыгалы болгаш хайгааралы дээш регионалдыг контролюду болгаш хайгааралды боттандырып чорудар»;

4) III кезээниң 3 пунктузунга дараазында редакцияны кириер;

«3. Агентилел ажил-чорудулгазының тургустунган адырынга бодунун бүрүн эргезиниң деңгелинде дараазында эрге-хүлээлгезин боттандырып чорудар»;

3.1. Тыва Республиканың өнчүзүнде турар суг объектилерин элээрин, ажыглаарын, башкаарын;

3.2. Тыва Республиканың өнчүзүнде турар суг объектилерин ажыглааны дээш төлевер ставказын тургузарына киржир, санажылганың чурумунга болгаш ындыг төлеверни тыртып алырынга;

3.3. бассейн чөвүлелдериниң ажил-чорудулгазына киржир;

3.4. Тыва Республиканың девискээринде турар суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалының талазы-биле республика программаны ажилдап кылырынга болгаш боттандырырынга киржир;

3.5. ижер суг хандырылганының дөстөрүн курлавырлаар;

3.6. күрүнениң федералдыг контролюнда болгаш хайгааралында турар суг объектилеринден аңгыда, суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш күрүнениң регионалдыг контролюн болгаш хайгааралын боттандырып чорудар;

3.7. биче хемчээлдиг судноларның эжиндир суг объектилериниң ажыглаары Чурумун Тыва Республиканың Чазаның бадыладыры-биле ажилдап кылыр болгаш кириер;

3.8. суг объектилеринге кижилерин амы-тынын камгалары Чурумун Тыва Республиканың Чазаның бадыладыры-биле ажилдап кылыр болгаш кириер;

3.9. суг объектилеринге күрүнө мониторингизин организаастаарынга болгаш боттандырырынга киржир;

3.10. Тыва Республиканың бодунун өнчүзүнде турар сугга хамаарыштыр багай салдар халдадыр хөделишкенини болдурбас болгаш ооң чедирген хоралыг уржуктарын чайладыр талазы-биле хемчеглерни боттандырыр;

3.11. Тыва Республиканың бодунун өнчүзүнде турар суг объектилериниң камгалалының талазы-биле хемчеглерни боттандырыр;

3.12. суг объектилериниң ажыгалы болгаш хайгааралы дээш күрүнениң регионалдыг контролюнда болгаш хайгааралында кирип турар объектилериниң даңзызын Тыва Республиканың Чазаның бадыладыры-биле кириер;

3.13. күрүнениң айыыл чок чоруунга

болгаш чурттуң камгалалын хандырырынга ажыглаарына берген суг объектилеринден аңгыда, суг объектилерин ажыглаарына бээриниң дугайында шийтпирге үндөзүлгө, федералдыг өнчүде турар болгаш Тыва Республиканың девискээринде турар суг объектилерин азы оларның кезээн суг ажыгалының дугуржулгазына дүүштүр бээр;

3.14. Тыва Республиканың девискээринде турар болгаш федералдыг өнчүге хамааржыр турар суг объектилериниң азы оларның кезээниң камгалалының талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудар;

3.15. Тыва Республиканың девискээринге долзу-биле хамааржыр турар болгаш федералдыг өнчүде турар суг объектилеринге хамаарыштыр багай салдарлыг хөделишкенини болдурбас болгаш ооң чедирген хоралыг уржуктарын чайладыр талазы-биле хемчеглерни боттандырыр»;

5) 4-кү кезээнге дараазында редакцияны кириер;

«4.1. Агентилел бодунун эрге-хүлээлгезиниң деңгелинде күрүнө ачы-дузазын чедирер, өнчүнү эргелеп-башкаар талазы-биле хүлээлгезин боттандырып чорудар база Тыва Республиканың девискээринде суг объектилеринге хоралыг салдар чедирер болдурбас болгаш ону чайладыр, суг объектилерин чөптүг ажыглаар, катап тургузар болгаш камгалар сорулга-биле Тыва Республиканың девискээринге суг ажыгалының адырынга эргезин ажыглаар хүлээлгезин күүседир.

4.2. Агентилел күрүнениң регионалдыг контролюн болгаш хайгааралын боттандырып чорударда күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнары болгаш ооң девискээр органнары-биле тургустунган чурум-биле кады ажилдажылганы чорудар»;

6) 5-ки кезээниң пунктуларынга дараазында уткалыг немелдени кириер;

«5.5. суг объектилериниң ажыгалы болгаш хайгааралы дээш контролюда болгаш хайгааралды кирип турар объектилериниң хыналдазын боттандырып чорудар»;

5.6. суг объектилериниң ажыгалының болгаш камгалалының негелдезин сагып турарын хынаар;

хыналданың түңгелиниң талазы-биле актыларны тургузар болгаш суг ажыг-лакчыларына таныштырыры-биле кириер;

5.7. суг объектилерин хоралыг чүүлдер-биле хирлендирген азы бокталдырган таварылгада азы ындыг хирлендиришкенини болдурбас талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни албан таварылгада, судноларны болгаш өске-даа эжиндирер дериг-херекселдерни доктаадыр болгаш тургустунган чурум-биле хынап көөр;

5.8. бижимел айтышкынының айыптыгын хуусаазында күүселдезин контролюда болгаш суг объектилериниң ажыгалының хыналдазында тодараттыгын хажыдышкынарны хыналданың түңгелиниң дугайында, суг ажыгалының керээзин чарган талаларга бижимел хевирге дыңнадыр;

5.9. суг объектилериниң ажыгалында тодараттыгын хажыдышкынарны болгаш хыналданың түңгелиниң дугайында, суг ажыгалының керээзин чарган талаларга бижимел хевирге дыңнадыр;

5.10. бодунун эргезиниң деңгелинде судче хомудалды кириер;

5.11. суг объектилериниң камгалалының талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни чорударының дугайында негелдени хуу кижилерге болгаш юридиктиг албан черлеринге тургузар.

5.12. эртем-шинчилел база төлевилел-шинчилел ажилдарын чорударына тургустунган чурум-биле кириштирер болгаш суг объектилеринге озал-ондак болган таварылгада аңаа дүүштүр анализти, шинчилелди, көрүлдени болгаш түңгелин бээрин организаастаар»;

7) 6-гы кезээниң пунктуларынга дараазында уткалыг немелделерни кириер;

«9. Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин директору суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш контроль база хайгаарал талазы-биле Тыва Республиканың Кол күрүнө инспектору болур.

10. Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин директорунун оралакчызы суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш контроль база хайгаарал талазы-биле Тыва Республиканың Кол күрүнө инспекторунун оралакчызы болур.

11. Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин албан-хаакчылары кол специалист болгаш башкарыкчы специалист суг объектилериниң ажыгалы база камгалалы дээш контроль

болгаш хайгаарал талазы-биле Тыва Республиканың күрүнө инспекторлары болур.»

12. Суг объектилериниң ажыгалы база камгалалы дээш контроль болгаш хайгаарал талазы-биле күрүнө инспекторлары эрге-дужаалдыг кижилер болур, оларга

Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин дугайында Чурумга өскерилгелерни кириериниң дугайында

2006 чылдың март 30 №387 Кызыл хоорай

2005 чылдың декабрь 31-де №199 «Бүрүн эрге-хүлээлгезин кызыгаарлаарын сайзыраңгайжыдары-биле холбаштыр Россия Федерациязының чамдык хоойлужулга актыларынга өскерилгелерни кириер дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 5-те №86 «Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин дугайында Чурумну болгаш ооң структуразын бадылаар дугайында» бадылаан доктаалында, Тыва Республиканың Суг курлавырларының талазы-биле агентилелдин дугайында Чурумга дараазында өскерилгелерни кириер;

1) 3-кү кезээниң 3-кү пунктузунга дараазында редакцияны кириер;

«3. Агентилел бодунун тургустунган эргезиниң деңгелинде Тыва Республиканың девискээринге дараазында бүрүн эрге-хүлээлгезин ажил-чорудулгазын боттандырып чорудар»;

3.1. Тыва Республиканың бодунун өнчүзүнде турар суг объектилерин (хаагыг суг хөөлбектери) элээр, ажыглаар, башкаар;

3.2. Тыва Республиканың девискээриниң деңгелинде сугга хамаарылганын таарыштырып турар Тыва Республиканың хоойлуларын болгаш өске-даа чижек эрге-хоойлу актыларын ажилдап кылырынга киржир, а база ооң күүселдезин контролюдаар;

3.3. сугнуң камгалал зоналарының кызыгаарын бадылаарының белеткелинге болгаш кириеринге киржир;

3.4. суг ажыгалының болгаш дугуржулгазының база өске-даа Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырганының сонуургалдыг органнарының лицензиязының байдалына дүүштүр суг объектилерин ажыглаарының керээзлерин чарар;

3.5. Тыва Республиканың девискээринде суг курлавырларын комплекстиг ажыглаарының схемазын болгаш камгалаларын ажилдап кылырынга болгаш дугуржулгазына киржир;

3.6. Тыва Республиканың девискээринге үерге удур хемчеглерни белеткээринге болгаш боттандырырынга киржир;

3.7. федералдыг контролюга хамааржыр турар суг объектилеринден аңгыда, Тыва Республиканың девискээринде турар суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш күрүнө контролюн боттандырып чорудар;

3.8. Тыва Республиканың өнчүзүнде турар суг объектилеринге хамаарыштыр суг ажыгалы болгаш сугну аңгылаары), федералдыг өнчүге хамааржыр турар суг объектилеринге хамаарыштыр Тыва Республиканың хемчээлинге лимитти тургузар, хамаатылар болгаш юридиктиг албан черлери суг ажыгалының лимидин дугуржур;

3.9. үер үезинде суг объектилеринге сугну эрттирериниң, суг шыгжамырларының ажилдаарының болгаш долдурарының чурумун таарыштырар талазы-биле ведомстволар аразында бөлүктерниң ажылына киржир;

3.10. Тыва Республиканың бодунун өнчүзүнде турар суг объектилериниң байдалына багай салдар чедирип турар ажил-агый ажыгалының болгаш өске-даа объектилериниң ажил-чорудулгазын кызыгаарлаар дугайында айтырыны, тургузар болгаш хоруур дугайында негелдени судке кириер;

3.11. Россия Федерациязының Суг кодекзинин тургускан чурум-биле Тыва Республиканың бодунун өнчүзүнде турар суг объектилерин ажыглаарын кызыгаарлаар, тургузар болгаш хоруур;

3.12. Тыва Республиканың девискээринде турар суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш күрүнениң республика контролюн боттандырып чоруткан түңгелинде, Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарының тодарат-

тургустунган хевириниң албан шынзылгазын тыпсыр.»

2. Бо доктаалды күүселдези дээш контролюду Тыва Республиканың Бойдус ажыгал яамызынга дагыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

каны болгаш Россия Федерациязының суг хоойлужулгазын хажыдып, Тыва Республиканың девискээринде турар суг объектилеринге чедирген когаралын эгидер дугайында хомудалды кириер;

3.13. суг объектилеринге күрүнө мониторингизин организаастаарынга болгаш чорударына киржир;

3.14. суг фондузунун ажыгалының болгаш камгалалының адырынга күрүнө политиказын болгаш чижек эрге-хоойлу таарыштырылганын ажилдап кылыр талазы-биле хүлээлгезин боттандырып чорудар, күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының дугуржулгазы-биле ижер суг хандырылганының дөстөрүн курлавырлаар;

3.15. чер иштинин байлактарының күрүнө фондузун эргелеп-башкаар адырынга күрүнө политиказын болгаш чижек эрге-хоойлу таарыштырылганын ажилдап кылыр талазы-биле хүлээлгезин боттандырыр, күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнары-биле, бойдустан эм шынарлыг чер адааның суг объектилерин ажыглаарына чөпшээрелди бээр, күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының бүрүн эргези-биле курорт эргелелиниң адырынга, суг фондузунун ажыгалының болгаш камгалалының адырынга күрүнө политиказын болгаш чижек эрге-хоойлу таарыштырылганын ажилдап кылыр талазы-биле хүлээлгезин боттандырып чорудар, суг объектилерин ажыглаарда, бойдустан эм шынарлыг курлавырларын, чурттакчы чонну ижер суг-биле хандыраарда азы өске-даа сорулгаларга ажыглаарда онзагай таварылгада чөпшээрелди бээр;

3.16. биче хемчээлди эжиндирер дериг-херекселдерниң эжиндирер суг объектилерин ажыглаарына чурумну ажилдап кылыр;

3.17. сугга кижилерниң амы-тынының камгалалының чурумун ажилдап кылыр;

3.18. агентилелдин эргезиниң хемчээлинге турар суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш күрүнө контролюн болгаш хайгааралын боттандырып чорудар;

3.19. күрүнениң суг кадастрының ме-дээлеринге дүүштүр республиканың тускай сорулгалыг программанын ажилдап кылыр (күүседикчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының дугуржулгазының талазы-биле), суг курлавырларын комплекстиг ажыглаарының схемазы болгаш камгалалы, суг ажил-агыйларының балансының үндөзүндө суг объектилерин катап тургузары болгаш камгалалы, чөптүг ажыглаарын планнаар болгаш боттандырып чорудар;

3.20. суг объектилерин ажыглаары болгаш камгалалы дээш күрүнениң регионалдыг контролюнда кирип турар объектилериниң даңзызын бадылаарын ажилдап кылыр болгаш кириер;

3.21. суг объектилериниң ажыгалы болгаш камгалалы дээш күрүнө контролюн боттандырып чорудар Тыва Республиканың күүседикчи эрге-чагырга органнарының эрге-дужаалдыг кижилериниң даңзызын бадылаарын ажилдап кылыр болгаш кириер;

3.22. суг ажыгалының ниити чурумун боттандырып чорударын ажилдап кылыр.

Агентилел бодунун ажил-чорудулгазының тургустунган адырынга өске-даа бүрүн эрге-хүлээлгезин боттандырып чорудар, бир эвес ындыг бүрүн эрге-хүлээлгезин Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күштүг болуп турар хоойлужулгазында көрдүнгөн болза.»

2. Бо доктаал «Тыва Республиканың күрүнө эрге-чагырга органнарының суг харылзааларын таарыштырар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун хүлээп алган соонда күштүг болуп кирер.

3. Бо доктаалдың контролюн Тыва Республиканың Бойдус ажыгал яамызынга дагыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы Ш.КАРА-ОЛ.

Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылганының органнарының хамаатыларга чурттаар бажың-балгатты болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандырырынга чарыгдалдарын акшаландырырының чурумунун дугайында

2007 чылдың март 26 №394 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның «Чурттаар бажың-балгат болгаш коммунал

ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээриниң дугайында» 2005 чылдың декабрь

14-те №761 доктаалыга, Россия Федерациязының Девискээрлер хөгжүлдесинин ямызының 2006 чылдың май 26-да №58 дужаалыга база Россия Федерациязының Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө ямызының «Чурттаар бажың-балгат болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээринин чурумун ажыглаар талазы-биле методиктиг сүмелерни бадылаар дугайында» 2006 чылдың май 26-да №403 дужаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнарының хамаатыларга чурттаар бажың-балгатты болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандыраарына чарыгдалдарын акшаландыраарының капсырылгалаан Чурумун бадылаар.

2. Тыва Республиканың Саң-хөө ямызы Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнарының хамаатыларга чурттаар бажың-балгатты болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандыраарына чарыгдалдарын акшаландыраарының чурумун бадылаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың март 26-да №394 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнарының хамаатыларга чурттаар бажың-балгатты болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандыраарына чарыгдалдарын акшаландыраарының чуруму

1. Бо Чурум Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнарының хамаатыларга чурттаар бажың-балгатты болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандыраарына чарыгдалдарын акшаландыраарына тодарадып турар (моон ыңай — Чурум).

2. Хамаатыларга чурттаар бажың-балгат болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээр-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландыраарына Тыва Республиканың чогуур саң-хөө чылынга республика бюджетинден дугайында Тыва Республиканың хоойлузунда айыттынган сорулгаларга көрдүнгөн хамаатыларга чурттаар бажың-балгат болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандыраарына республика бюджетинден субвенцияларның күсели-биле боттандыраар.

3. Тыва Республиканың республика бюджетинден субвенцияларны бо Чурумунуң 1 пунктузунда айыттынган сорулгаларга бюджет хүлээлгелеринин хемчээлинге дүүштүр бээр.

4. Субвенцияларны Тыва Республиканың республика бюджетинден доктааткан чурум езугаар тус чер бюджеттеринче Тыва Республикада Федералдыг казначейство органнарында «Тус чер бюджеттеринин акша-хөрөңгилери» деп 40204 баланс санында ажыттынган тус чер органнарының санынче тус чер бюджеттеринин күсүлдесинин касса хандырылгазынга муниципалдыг тургузулгарның саң-хөө органнарының хууда саннарынче кири санаары-биле шилчидер.

инден Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнарының хамаатыларга чурттаар бажың-балгатты болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандыраарына чарыгдалдарын акшаландыраарының чурумун дугайында» 2006 чылдың февраль 21-де №168 доктаалын күш чок деп санаар.

3. Тыва Республиканың Чазаның «Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнарының хамаатыларга чурттаар бажың-балгат болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандыраарына чарыгдалдарын акшаландыраарының чурумунуң дугайында» 2006 чылдың февраль 21-де №168 доктаалын күш чок деп санаар.

4. Бо доктаалдың күсүлдесинге контролду Тыва Республиканың Чазаның Аппаратының экономика, саң-хөө база адырлар хөгжүлдесинин эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың март 26-да №394 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың республика бюджетинден Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнарының хамаатыларга чурттаар бажың-балгатты болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бээрин хандыраарына чарыгдалдарын акшаландыраарының чуруму

5. Муниципалдыг тургузулгарның чагыргаларының социал камгалал органнары азы оларның төлээлеткен органнары ай санында отчеттуг үе-чаданың дараазында айының 1-ниң хүнүнден эрттирбейн, муниципалдыг тургузулгарның саң-хөө органнарына 22-ЖКХ (субсидиялар) майык езугаар «Хамаатыларга чурттаар бажың-балгат болгаш коммунал ачы-дузазын төлээринге субсидиялар бергенин дугайында» отчетту кириер.

6. Муниципалдыг тургузулгарның саң-хөө органнары ай санында отчеттуг үениң дараазында айының 5-тиң хүнүнден эрттирбейн Тыва Республиканың Саң-хөө ямызынга бо Чурумунуң 5 пунктузунда айыткан майык езугаар отчетту чорудар.

7. Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнары күштүг бооп турар хоойлужудулгаларга дүүштүр муниципалдыг тургузулгарның чогуур саң-хөө органнарына кирип турар сан-медээлериниң шынны дээш база бо Чурумунуң чүүлдерин сагывааны дээш харысалгалыг.

8. Субвенцияларны айыттынган сорулгаларында өскээр ажыглан таварылгада саң-хөө акша-хөрөңгилерин бюджет хоойлужудулгазында доктааткан чурум езугаар республика бюджетинче дедир эгидер.

9. Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылгазының органнарының субвенцияларны ажыглап турарына контролду оң бүрүн эргелеринге болгаш күштүг бооп турар хоойлужудулгада доктааткан чурумга дүүштүр Тыва Республиканың Саң-хөө ямызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө ямызының структуразының дугайында

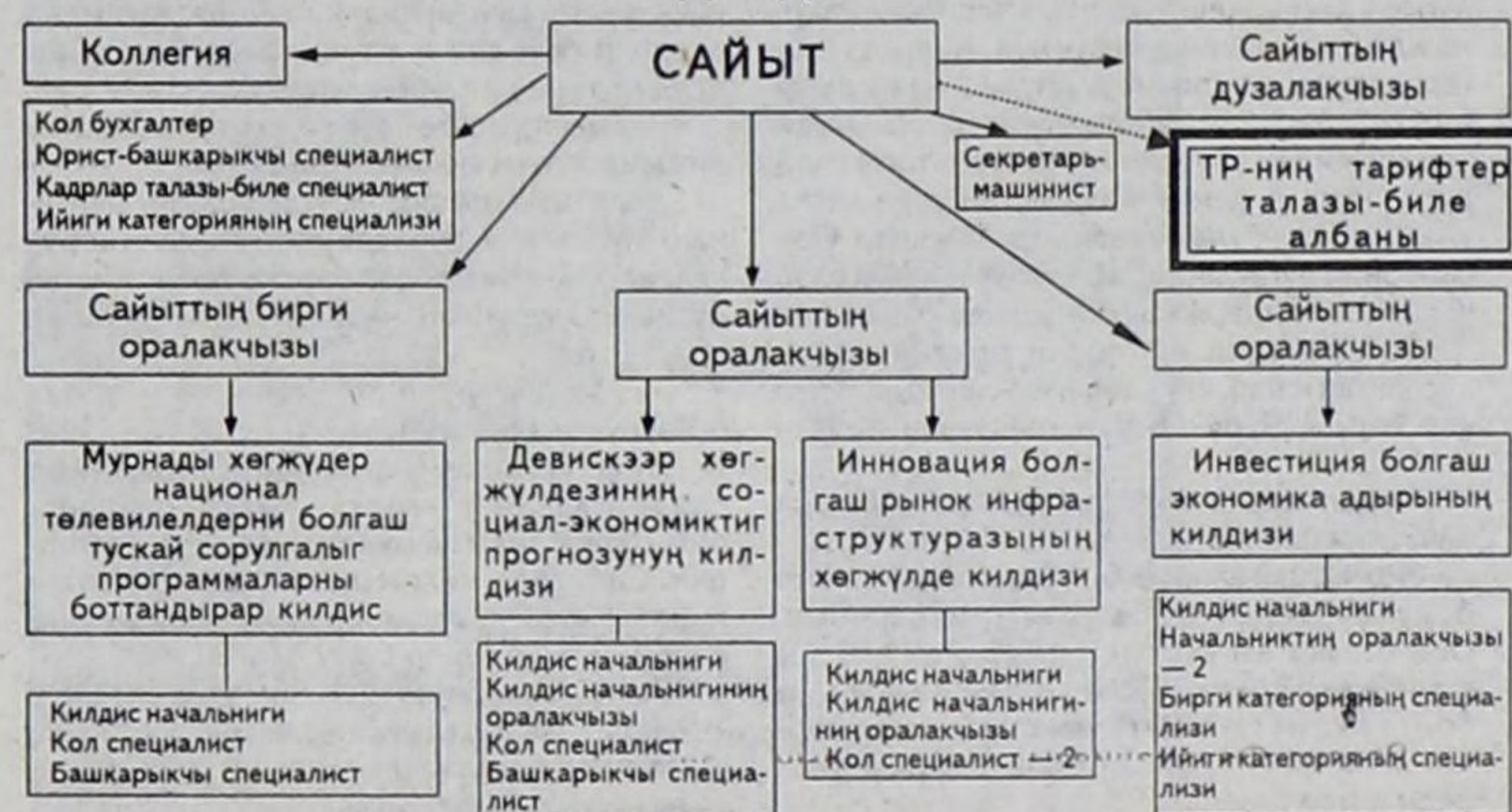
2007 чылдың январь 27 №137 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2006 чылдың декабрь 29-та №215 «2007 чылда Тыва Республиканың күсүлдесинин эрге-чагырга органнарының эргелеп-башкараар аппараттарының эң ыңдыкы санының дугайында» Чарлыыга дүүштүр Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө ямызының структуразын чурумчудар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө ямызының кирип келген структуразын бадылаар.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың январь 27-де №137 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө ямызының Структуразы

Тыва Республиканың Чазаның «Тыва Республиканың Арга-арыг агентилелиниң дугайында Дүрүмнү болгаш оон тургузуун бадылаар дугайында» 2007 чылдың май 15-те №608 доктаалыга өскерилгелер кириер дугайында

2007 чылдың август 9 №790 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Арга-арыг кодекизинин 83 чүүлүнүн 9 кезээнин 1 пунктузунга, 10 кезээнин 2 пунктузунга дүүштүр, а ол ышкаш Арга-арыг ажыл-агыйының Федералдыг агентилели-биле Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агый агентилелиниң тургузуунуң талазы-биле 2007 чылдың июнь 6-да № ВР-01-27)4101 бижимел дугуржулганың үндезининге Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның «Тыва Республиканың Арга-арыг агентилелиниң дугайында Дүрүмнү болгаш оон тургузуун бадылаар дугайында» 2007 чылдың май 15-те №608 доктаалыга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) Дүрүмнүн 6.18 пунктузунда «эрге-хоойлулу» деп сөстүн соонга «актылары-биле» деп сөстү немээр;

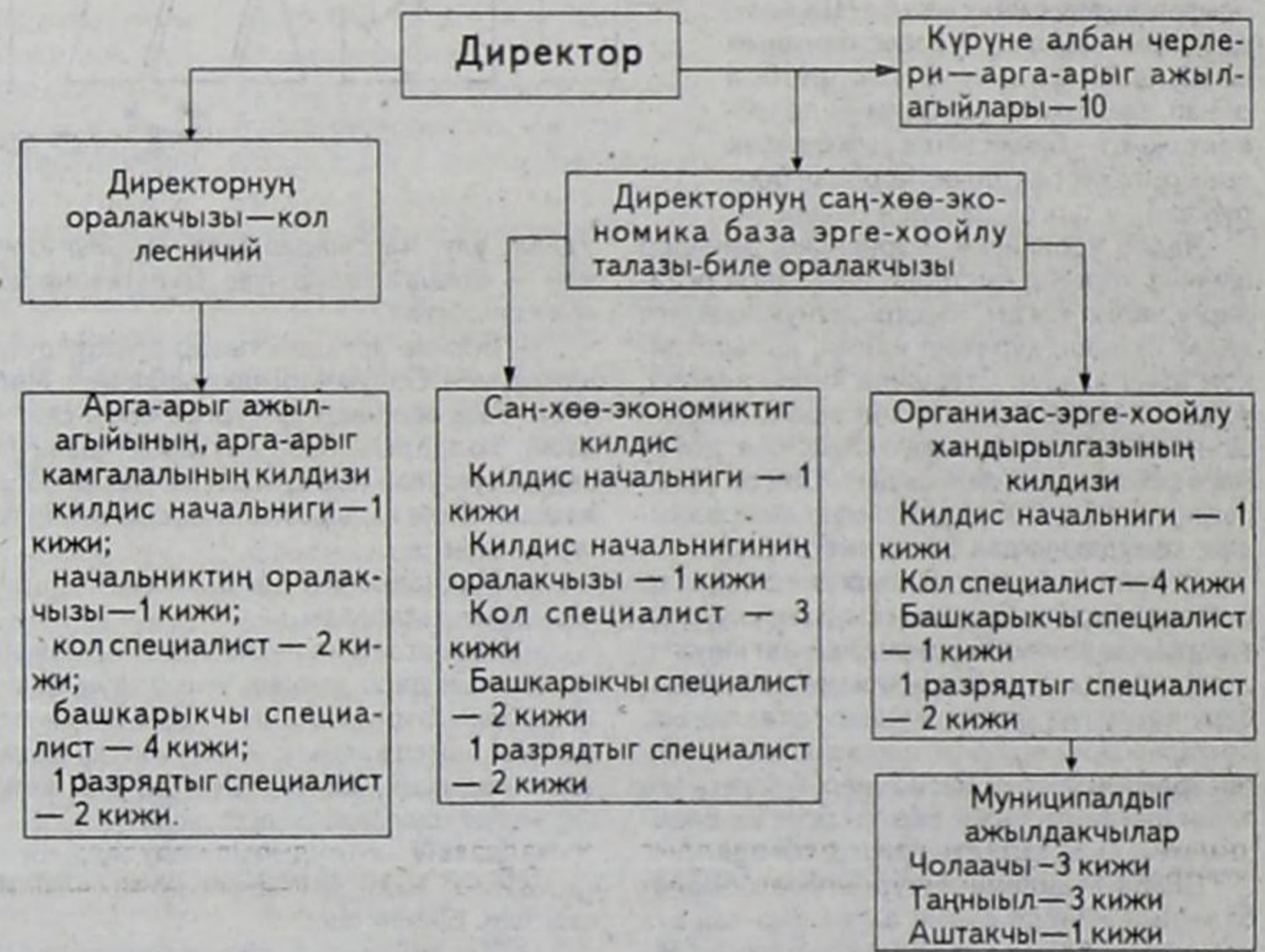
2) Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агый агентилелиниң тургузуун капсырылгада бергени чаа эдилгези-биле кириер.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда», «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 9-та №790 доктаалыга капсырылга

Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агый агентилелиниң ТУРГУЗУУ

Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө ямызының дугайында Дүрүмгө өскерилгелер кириер дугайында

2006 ч. август 23 №995 Кызыл хоорай

«Тыва Республиканың күсүлдесинин эрге-чагырга органнарының структуразына өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2005 чылдың декабрь 2-де ат салган №256 Чарлыыга дүүштүр, Тыва Республиканың амгы күштүг хоойлужудулгазынга Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө ямызының дугайында Дүрүмнү дүүштүр кылыр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө ямызының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың февраль 4-те хүлээп алган №77 доктаалы-биле бадылаан Тыва Республиканың Экономиктиг хөгжүлдө ямызының дугайында Дүрүмгө дараазында өскерилгелерни кириер:

б) II кезектин 2.8 пунктузун күжүн чидирген деп санаар;

в) III кезектин 3.2 пунктузунда; VI кезектин 6.3.3, 6.3.8 пунктуларында «агентилелдер» деп сөстү «Агентилел» деп сөс-биле солуур;

г) III кезектин 3.7 пунктузунда; VI кезектин 6.3.7 пунктузунда «агентилелдер» деп сөстү «Агентилел» деп сөс-биле солуур;

2. Бо доктаалдың күсүлдесин хынаарын Тыва Республиканың Чазак Аппаратының Экономика, саң-хөө болгаш адырлар хөгжүлдесинин эргелелинге дагзыр. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А.БРОКЕРТ.

Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың февраль 6-да № 159 доктаалыга № 1 капсырылганың 4 пунктузун болгаш Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың июль 27-де №878 доктаалын күжүн чидирген деп хүлээп көөрүнүн дугайында Тыва Республиканың Чазаның доктаалы

2006 чылдың август 30, № 1026, Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның 2003 чылдың октябрь 2-де № 710 доктаалыга өскерилгелер кириеринин дугайында «Тыва Республиканың девискээринде акциз складтарының албан черлеринге чөпшээрелдер бээринин Чурумун болгаш негелделерни база регионалдыг тускай маркаларны белеткээринин, садып алырының Чурумун бадылаарының болгаш Тыва Республика талазы-биле оларның өртектеринин дугайында» доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

1. Дараазында:

1) Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың февраль 6-да № 159 «Тыва Республиканың Чазаның доктаалдарына немелделер болгаш өскерилгелер кириеринин болгаш күжүн чидирген деп хүлээп көөрүнүн дугайында» доктаалыга № 1 капсырылганың 4 пунктузун;

2) Тыва Республиканың Чазаның 2005 чылдың июль 27-де № 878 «Тыва Республиканың Чазаның 2004 чылдың февраль 6-да № 159 «Тыва Республиканың Чазаның доктаалдарына немелделер болгаш өскерилгелер кириеринин болгаш күжүн чидирген деп хүлээп көөрүнүн дугайында» доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Хып дээн чалыы, кырымдан чүгле куш ужул эртип турар өйдө тырттырган чуруум бар. Ол эң-не камнап үнелеп чоруур, ыдыктыг чүүлүм апарган. Ында дүктен аргып каан спортчу хөйлөңни оолчугаш, мени кыжыраан чүве дег, хүлүмзүрүп олурар. Шаанда ыңдыг хепти кысказы-биле мастерка джир турган. Ол анаа-ла мастерка эвес, а хөрээнде болгаш ооргазында «СССР» деп ак удазыннар-биле сиилбип каан, а ченнеринде болгаш хончуларында дорт ак шыйыглар чорудуп каан, ак-көк дээр өңнүг мастерка чүве. Ону школа доозуп турумда акым:

— Отка өрттенмес, сугга дүшпес орлан, эрес дирткен чемпион улустун кедер хевидир. Сен база ыңдыг чор — дээш, белекке берген чүве.

Ыңдыг болбадым. Ынчалза-даа бир-ле кударанчыг болушкунну үргүлчү сактып чоруур мен. Ынчан шеригге мени келдирти берген. Чүктээр сумкам иштинде аш-чем, үүп-саавым аразында хүрежи кедер идик, трико суккулап алгаш, мастеркам кедип алдым. Анаа-ла кайын ыңчап баар деп мен — шеригге спортчуларны хүндүлээр болгаш үнелээр дээрзин билер болгаш, шериг херезин чийк эртирип алырын күзевес ийик мен бе? Шынында кандыг-даа спортчу эвес турганым ылап, школага ийи-чангыс футбол ойнап, ында-хаа эштерим-биле ыймактажып — бичизинде кым бөмбүк сывырып, хербектенчип чорбаан боорул аан — турган дээрден башка.

Чедер черивиске кээривиске, эмчилер шинчип көргөш, бистерни аңгы-аңгы роталарга чарып кагды. Чыдар оруум чанынга кадаг хаккаш, хүрежи идим, кызыл триком азып алдым. Старшина кирип келгеш, уставка таарышпас дээш, алгыра-ла берди. Оон мээң мастеркам көрүп кааш: «Аа, демги мөге сен сен де?» деп кагды... Ооң ол айтырынын орта билбейн барган мен: амырааны-даа, хомуудааны-даа билдинмес болду.

Дораан-на бистерни «кырган» солдаттар бүүзэллей берген. Оларнын сыңзып, улуургал турары-даа кончуг. Бистерни хей-аът кирип, ажыктыг арга-сүме бээриниң орунунга, янзы-бүрү коргунчуг болушкуннар чугаалажып, боттарын өрү көрдүнүп, шала кошкак көзүлген эрлерни бастып эгелзэннер. А мээң мөге адым шагда-ла тарай берген болгаш оларнын менден арай сестип турары билдингир.

Оларнын дидими-ле турган боор, бөргүн бажынын ийинде салып алган бир «ашак» чаяңнадыр басып келгеш, мени сонуургайла берди:

— Тывадан сен бе? Маңаа бистиң мурну-вуста мөге тыва турган, эх, күштүг-даа, эки-даа эр болган. Сени база мөге кижид дээр-дир, тывалар шупту мөге бис джир улус бо — дээш, холун сунгаш, сержант Юсупов — диди.

Холун туттум:

— Ооржак. Тывалар мөге кылдыр төрүттүнөр улус бо.

— Ооржак!? Дем мээң чугаалап турган кижимни база Ооржак дээр чүве. Акың эвес бе?

Бажым согаш кылып кагдым. Кижим база катап холум дыңзыдыр туткаш, «кырган солдаттар» аразынче чедире бергеш, таныштыра-дыр:

— Демги мөге Ооржактын дунмазы база мөге Ооржак келген-дир.

Шериглернин амырап, өөрүп турары аргажок. Мени куспаптап, меңээ чагыг-сүмезин берип эгелдилер. Бодумнуң мөге болу бергенимге бодум безин бүзүрөй бердим. Мөге болур болурда — анаа-ла кайы-бир район, харын-даа республика мөгеи болгаш чоор боор, а күрүне чергелиг болбайн канчаар. А мээң-биле деңге шериг эрттирер ужурул оолчугаштарнын кээр-генчиг деп чүвезин — ам та чүнү канчаар улус, оода чадаарда хөгжүм ойнап билер кижиди турган болуру кай.

— Кайы команданың кежигүнү турдун? — деп, шала ырак турган тырың мага-боттук кижиди айтырыпты.

Эрни топтап көөрүмге, угаанныг карактарлыг, буга дег чоон моюннуг, сыйык кулактарлыг — езулуг хүрежи хевирлиг болду. Хөрээм ишти хөмүрерип бады барды. Ам канчаар, сугга дүшкенде бызаа сугжу, дужа келбиже салдым.

— Спартак.

— Чаңгыс команда кежигүннери чораан улус-тур бис. Дыка эки-дир, черле харын көргөним ышкаш болду. Нальчикке хүрешкен сен бе? А Питерге?

— Ийе, бир катап Нальчикке барган мен. Чогум чоокта чаа Москвага маргылдаага кириштим, үш дугаары болдум.

Эх, чаңгыс катап мегелзери дыка берге! А бир мегелекеш, соксаары оон-даа берге дээрзин ыңчан билер турган болурумгай. Дүрген-не болардан канчап ырай бээрин азы чугааны канчап өскертини күзеп тур мен. Ооң-биле мегелзэрим соксай бээр ышкаш болган, ыңдыг чүве кайда боор.

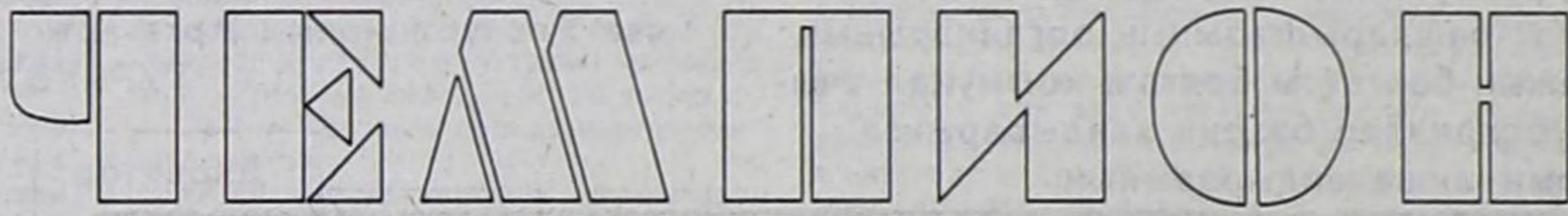
— Сээң ротаң командири спорт дээнде кончуг кижиди, эки спортчуларны холунга көдүрүп алгаш халыыр чыгыы. Кады белеткенир эш бар апарганынга амырап тур мен, мени Никола дээр дээш, мөге эр холум тутту.

Дамчыыр чугаа — далай чалгыы. Полкта алдарлыг мөге чедип келген деп медээ казарма бүрүзүнде дыргын апарган. Ынчангаш рота командири, лейтенант Мусин мени чымчак-чылыг хүлүмзүрүг-биле уткуп алды. Артында-ла амырап өөрээнинден, ооң арны-бажы кыза берген, мээң холумну үр-ле силгиди:

— Дыка амырап тур мен. Бодум база спортчу кижиди мен. Хүрешти чогум орта сайгар албазым шын. Сээң дузаң-биле удавас билер апаар боор мен. Амдызында мында хүрежи зал, хевис чок. Ол айтырыгны көдүрер мен. Удавас болдуна бээр боор.

Хүрежи чер чок де! Ам эрим хайнып келди:

— Эш лейтенант, канчап ыңдыг чоор?

Черен чугаа

Удавас улуг маргылдаа баар ужурул кижиди мен — чалалга келир чүве. Белеткенир чер чок канчаарыл?

— Бир-ле аргадан тывар апаар, дузалажыр мен. Бодум чарышка ынак мен. Мөге кижиди база маңаар-ла турган боор сен — дээш, холдарым база буттарым шыңганарын тутулап көрдү. Шыңганарым бар-ла шаам-биле кадыдып алгаш, сырая берген турган мен.

— Маңаарыңа кандыг сен? — деп, айтырынын катаптады.

— Чийк атлетика — ол спорттун кадыны — деп чык дарс депкенимни бодум безин эскербейн барган болдум. Оон бичии бодангаш, немец кагдым: — Мөге кижиди чыска черге маңаар кижиди дег дүрген, узак кижиди дег могап шылаваас болур ужурулуг.

— Эр хей! — дээш, лейтенант эктим орта часкаарга, эмин эрттирикенимни билип кааптым. Ынчангаш:

— Эш лейтенант, чогум белеткелдер үезинде бистер хей маңашпас турдувус — чүс, ийи чүс метрлер дээрден башка, оон бурунгаар азы аткаар шурал дээр ышкаш мергежилгелер кылып турган бис.

Командир менче чиктин кончуг көргөш, эктим часкап кагды.

Эртенерде эртенги зарядка кылыры-биле «СССР» деп каан мастеркам көзүлдүр кедип алгаш үнүп келир мен. Дээштиг-ле болур турган. Эрлер бот-боттарын иткеле-жип, сымыранчып-ла эгелээр. Хамык улустун кайгаан, адааргаан карактары мээң көскү-хөрээмни дыка-ла өөртүр. Ынчангаштын хүнүнү, дүннүн дүрген эртекш, даңын дүрген адарын четтикпес манаар апарган мен. Чүге дээрге трико, чүвүрүм кедипкеш, эштерим мурнунга улуг спортчу кылдыр көстүрү меңээ дыка аяңныг болу берген. Ында-мында бөлүгөжип чыгы берген улус чанындан эртеримге, олар бот-боттарын шенектежип, тырткылажып: «мастер!», «чемпион!» джип, соомче көрүп артып каарыңа чаңчыга берген мен.

Бир-ле катап рота командири келдирткен. Чедер бээримге, кижимин алыс хөглүү кончуг. Ол полк командири-биле мээң дугайымда чугаалашканын, удавас хүрежи хевис эккээрин база ону чадар черни тып алганын дыңнатты.

— Ам човулаң-хилинчээң каш-ла хонгаш төнер. Киискип эгелей бээр сен, эзир!

Ынчангаш хүрежи эрлерни чыып, чугаадан кылып, чыынды команданы белеткеп эгелей бээрин дагдындырды.

«Эх, та чүү чүве төнер, та чүү чүве эгелээр деп барган чүве!?!» Ону орта бодап, угаап четтикпейн турумда, лейтенант чогумна меңээ дыңнадыр дээр чүвезин чугаалапты:

— Келир чартык улуг-хүндө «Алдын күс» чадаг чарыш маргылдаазы болур. Аңаа чоок-кавы чурттакчыларлыг хоорай, суурларнын база бистиң полктун спортчулары киржир. Командир улуг кубокту чаалап эккээрин дааскан. Мээң сенээ идегелим дыка улуг. Ынчангаш узак черге маңаар кылдыр сени бижиттирип кагдым.

— А силер, эш командир?

— Мээң белеткелим арай шоолуг эвес, Киржир болумза, ийи-үш дугаар чер алыр хевирлиг мен. Тиилээр дээр соонда, эң шыырак кижилер киржир ужурулуг.

— Эш командир? Силернин орнунарга? Бодуңар-ла маңап көрүңер. Өршээп-ле, көрүңер!

— Дужаал-дыр! Ону чугаалашпас!

Билдин бе? Дэ-эскин! Кылашта-ап, марш!

Кежээликтей командир бо келди. Чемпион кижини үндүр сывырыпканынга эпчоскунганы кончуг хевирлиг. Аап-саап, кевин-херекчок айтырыглар салган соонда, тодаргайлай-дыр:

— Канчаар чаржырынын тактиказын бодап алдың бе?

— Маңаарда мастеркам кетпес бодап алдым.

Командирим карактары улгады берген эскерип, соора барганымны билип кааптым:

— Өске спортчулар мени чемпион деп билбес болза эки. Оон башка кижиден адырылбайн баарлар. Чемпионну ажар дээш кым-даа шырбайыптар боор чүве. Тиилеп алыры белен, а ол атты камгалап алыры дыка нарын.

— Ийе, шын боор — дээш, командир таалайын таккылаткаш, улуг эргезин өрү көдүрүп кагды:

— Чогум эгезинде бе азы төңчүзүнде

бе дүргедээринге кончуг сен?

— Ортузунда, эш командир!

— Сен ышкаш улуг спортчуга бөдүүн кижилерни ажарда, кажан-даа үне халый берип болур ыйнаан. Сээң ачың-биле кубок чаалап эккээр болзувусса, командиривис бистерни та канчаар мактап-алгаар ыйнаан. Эки белеткен че, чемпион.

Эртенінде Юсупов шыктыг черге баргаш, ыймактажыылам, маңаа турган Ооржактын бир бутче шавыштыр кире халый аргазын көргүзүп көрөм деп ээрежип туруп берген.

— Чок, амдызында тускай программа езууга белеткенип тур мен. Ооң кадында полктун адын камгалап чадаг чарыш маргылдаазынга база киржир кижиди мен. Удавас маңаа хевис чадыптарга, ылаптыг белеткенир бис. Мээң деңгелим чедир сени белеткенир мен. Амдызында бо эрлер-биле марштап чоруп тур че. Удавас кады кылытыр киискип эгелээр бис.

Кижиниң көзүлдүр-ле карактарынын оттары хып, ооргазы безин хөндүрү берди. Ооргазын орта часкааш идиптеримге, өөрлериниң аразынче караш диди.

Могап-шылап билбес командирим бо-ла келди. Куруг өөрүшкү чүве.

— Эде-хере кеттин, солдат! Бичии болгаш чурук тырттырар кижиди келир. Сээң чурууну полктун музейинге азар бис — деп бо?!

— Эш командир, ооң черле херээ чок боор.

— Чоп? Бистиң солдаттар сенээ чоргаарланзын, сени үлегер кылдыр көрзүннер.

— Меңээ дадагалзап турар хире силер, эш командир.

Лейтенант аай-бажын тыппайн, боданы берди. Маргылдаа мурнунда ол мени дувүретпезин база бодап турар. Шериг кижиниң хүлээлгелеринден мени полк командириниң дужаалы-биле шагда хостап каан-на болгай. Ынчангаш «халдаашкыным» уламчыладым.

— Музейге дириг кижиниң чуруун азары дээрге — ол кортук чорук дээр мен, эш лейтенант. Келир салгалдар ону утуптарындан сезингеш, улус чуруун аңаа азар аан. А мен чуруум чокка-ла, бистиң ротаны, полкту, чуртувусту алдаржыдар ужурул мен. Салгалдар кезээ мөңгөге сактып чоруур кылдыр. Кажан-бир шагда, сөөлүндө барып ол музейнерниң ажылдакчызы келген аалчыларга бар чуруктары дыка дүрген көргүскеш, улуг тынгаш чугаалаар, мында бир кижиниң чуруу чок. Келген улустар дораан-на билип каапкан, мээң дугайымда сымыранчып-ла эгелээр. Чыылган чон музейден үнүп келирге, чуруктар утундур дээр, а демги мээң дугайымда чугаа улам улгадып, улам тарап бар-ла чыдар. Оон силерниң дугайыңарда база чугаалажы бээр чадалчок. Алдаржыыр силер, эш командир!

А командир уян кижиди болган. Мени куспаптап кааш, карааның чажын чода тудуп үне берди. Чурук тырттырар кижиди олчаан келбеди.

Чадаг чарыш хүнү келген. Күш-культура кичээлин школага херекке албайн, кандыг-ла-бир чылдагааннар-биле маргылдааларга бодумну шенеп турбааным хомунданчыын. Оон башка ам оожум турбас мен бе. Ам канчаарыл? Аарый берзе азы таварылга болуп будум сыйып алымза, амыраар турган ийик мен. Чүү-даа болбаан, чүгле чүгүрери арткан.

Спортчулар чыскаалы маргылдаа эге-

лээр черге басып бар чор бис. Бистиң полктун үрер хөгжүмү чыйтылаар. Тускай кылып каан индир кырында бистиң офицерлеривис-тиң сылдыстары кылаңажыр, а оларнын чанында хоорайнын болгаш кездээ суурларнын даргалары омак-сергээ хайны берген алгыржып турлар. Даргаларнын баарында кара стол кырында алдын өңнүг кубок чайнап тур. Кайыын чүүден тыптып келген хайлыг чүвел аан ол, кубок деп чүве? Оон башка ханым хоюг, чиним сарыг олурбас мен бе. А чыылган чоннун амырап, өөрүп турарын, сактырымга, шупту мээң ам бак атка кире бээримни баш удур билип алган ышкаш аан. Бергезин, коргунчуун!

Судья бистерни чыскаап эгелей берди. Эрткен чылгы чемпион эр өскелерни тарай иткелепкеш, чанында туруп алды. Медээни бериптери билек, ол мени бурунгаар идипти, ынчангаштын хамыктын бажында иелзэн халчып ор бис. Көрүкчүлөр адыш часкап, алгыржып, кышкыржып-ла эгелдилер. Менче салаа айтып турар улус-ла хей —

тиилээр кижиди бо-ла джипп турар хевирлиг. Индир чанын эртен соонда ийи буттарымны илчирбелеп каан-биле дөмей аартай берди, аксымны канчаар-даа улгаттыр ажыткаш, тынарымга агаар чедишпестей берди. Бичии болгаш хамык улустун сөөлүндө апардым. Бир-ле хемчег албас болза хоржок. Кажаа хериминиң чаны-биле эртип чыткаш, ажа халый бердим. Бир-ле

ыяш артынга чаштынып чыдырымда, чарышкан өөрүм дедир маңажып келди. Мурнап чоруп орган дөрт кижиди эрте бээрге, үнүп келгеш, соондан чыдыплаттым. Ийизин эртекш, финишче кире халып келдим. Кубокту кездээ суур оглу алды, а мен үш дугаар чер дээр өртектик белек алдым. Улустун байыр чедирип турары дыка тааланчыг болду. Шаңналым тудуп алгаш, ротам командиринче басыптым. Ооң ажынып-хорадап турары илден. «Эх, сени» дээш, холун чаңгып кагды.

— Чүү-даа болза үш дугаар чер, эш командир.

— Хей чүве-дир, мен-даа болза оон дээр турган мен.

— Удурланыкчыларнын күштүүн көргөн болзунарза...

— Хоозун чүве-дир ол! — дээш, бажымдан буттарыма чедир хыйыртай аарак көргөш, имней-дир. Чурук тырттырар кижизин эдертип чораан болду, оозунга:

— Бо-дур, маадырывыс?! Мынчаар тырттырып каг, сактып чоруур кылдыр.

Мен кызып-кызып хүлүмзүрзэн кижиди өттүнүп олурумда, «шарт» кылгаш, кылаш-тажып чоруй бардылар.

Дыл-биле дит ужурул... Ооң орунунга чүнү-даа канчанган, кылган болза дээр болур турган. Бо харын чүгээр болган-дыр, удавас хевис эккеп чадыптарга, канчаарыл? Командир артында-ла даштыкыга бүдүрген дээр болгай. Ам мынчаар мегелээр чүве болза та кандыг тулааже, та кандыг тамыже кири бээр чүве. Ол дүне карак шуут-ла шийип чадап кагдым. Амырга-Мооскага сывырта-дып, ээремчик дузаанга туттуруп, оон үнүп чадап, аңдаштынып-дүндөштөнип чыда кондум.

Эртенінде рота командиринге чедер бердим. Коргунчуг шийткел өйүнүң келгени бо! Шупту чүвениң шынын чугаалап бердим. Лейтенант эрим орта үстүрүптү:

— Бисте татарларда мындыг чугаа бар: «Ады өлүрүнүн орунунга сөөгүн сыйып алганы дээр».

Мегечи чоруктун чыпшычак дузаандан хосталып үнүп алыры-биле кандыг-даа шийткелди хүлээп алырынга белен чыттым. Шынап-ла, оон орунунга сөөгүм сыйлы берген, азы бажым-даа чарлы берген болза чүс катап дээр турган. Төктү берген ханымны, чеңим-биле чода туткаш, харыыладым:

— Эш лейтенант! Дыка-ла шын чугаа-дыр. Будум сыйлы бээр кай. Чогум бистер тывалар оон-даа дорт чугаалар бис: «Ады өлүрүнүн орунунга боду өлгени дээр — деп.

— Шын-дыр бе? «Ам өлү бергеш, катап дирлип келген мен» деп бодап ал.

Даартазында ротам командири, лейтенант Мусин: «Че, буруудатпас сен, сени көрүп шыдавас-тыр мен» дээш, өске полкче чорудупкан. Олурупкан машинама чедер халып келгеш, ол:

— Ма, чуруун ап ал! Чемпион! — дээш, бо чурукту берген чүве.

Өске полкче бар чорааш, орук ара спортчу хевимни каапкан мен. Аңаа эштерим-биле дөмей шериг хүлээлгемни эрттирдим. Сагыш-сеткилим омак-сергек, спортка хандыкшып, күзөлдүм-биле маргылдааларга киржип турар болу берген мен.

Рота командириниң ол берген чуруунун артында кызыл будук-биле мынча деп бижип алган мен: «Дыл-биле дит ужура, аксың-биле аал көжүрбө, Чемпион».

Сергей ООРЖАК.

Тос-Булакка Наадым байырлалында

Август 15-те Тос-Булакка «Эмдик чаваа малдарны чаажыктырып өөредери» деп солун мөөрей бир дугаар эрткен. Тес-Хем кожуунун чагырыкчызы В. Орус-оол ук мөөрейниң кол эртирикчизи болгаш деткикчизи болган.

«Эмдик чаваа малдарны чаажыктырып өөредери» мөөрей —

эрес-дидим, авангыр-кашпагайларның мөөрейи.

Тос-Булакка Наадымның киржикчилеринге ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы И. Чучев, ат-сурагыл малчын И. Данзурун, ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының сайыды В. Ендан байыр чедирип турары.

Кидис салыры — тываларның шаандан тура чаңылчаан ажил-ижи.

Наадымга уксаалыг малдар конкурсузунуң тиелекчилери — Улуг-Хем кожуунун «Эйлиг-Хем» КУБ-туң малчыннары.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ фоторепортажы.

ӨӨСКҮДҮКЧҮЛЕР — АНЫЯКТАР

(Чаш төл халдавырлыг аарыглыг төрүттүнүп турар)

Кижини амытанга хоразын халдатпас чүве-ле чок: айыыл-халап, аарыг-аржык... Ынчалза-даа бир эвес айыыл-халапты колдуунда чайладыптар харык кижиде чок болур болза, аарыг-аржыктан камгаланып ап болур аргалар тургустунуп болур. Чүгле оларны шын ажыглаары чугула.

Бо удаада кижиниң бодун алдынарындан, мөзү-шынарындан хамааржыр аарыглар дугайында чугаалажып көрээлинер. Даап бодап каапканыңар чугаажок, ол дээрге эр-херэзжен харылзаалар дамчыштыр халдаар аарыглар. Бо аарыгларның бүгү делегейде кижилерниң мага-бот, сагыш-сеткил кадыкшылынга чедирип турар хоразын деңээр чүве тывылбас боор. Ынчаарга бистиң бичии республикавыста база оларның тарап непереп турары улуг дүвүрээзинни оттурар ужурлуг.

Сифилис азы паш аарыының дугайында билбес кижини чок деп болур ийик. Ынчалза-даа ол билгилерниң практика кырында ажыглаттынмай турары харааданчыг. Бистиң республикавыстың чурттакчыларының паш аарыындан аарып турары эрткен чылдың 7 айынга деңээр 2,6 хуу эвээжей берген, ынчалза-даа бо аарыгның бисте деңели Россия Федерациясында нити деңелден 5,5 катап хөй болуп турар(!). 300 ажыг муң чурттакчылыг бичии республикавыста чүс муң кижиден-не 200 хире кижини паш аарыг. Ол дээрге эмчилерниң даңзысында кире берген улус-тур, а эмчи чедип чадап турар та чеже кижини бар чүве! Нитизи-биле бо чылдың 7 айының дургузунда 590 аарыг кижини бүрүткеттинген. Эмнелгелерниң сан-чурагайлары езугаар алырга, паш аарыындан эң-не хөйү-биле (шупту илереттинген аарыг улустуң 58 хуузу) 20-29 хар-назылыг аныяк улус аарып турар. Оларның соо-биле 19 хар чедир назылыг бичии улус «чыда калбайн» чоруп олурар — 26,6 хуу. А 30 хардан өрү назылыг улуг улус ушкучерде — 17,7 хуу. Бо аарыгның «кол эдилекчилери» бистиң аныяк салгалывыс болуп турар-дыр.

Республикада девискээр аайы-биле аарыгның тарап непереп турары база тодаргай: паш аарыы бо чылын Өвүр, Бии-Хем, Тожу, Улуг-Хем кожууннарда база Кызыл хоорайда көвүдей берген. Оон аңгыда бүдүү барып (анонимниг) эмнедип турар улустуң саны база көвүдээн. Аарыгның бедик деңели Ак-Довурак хоорайда база Барыын-Хемчик, Тожу, Бии-Хем кожууннарда демдеглеттинген. Тус чер-девискээрлерниң чурттакчы чону, чазак-чагыргазы бо сан-медээлерни чогуур кичээнге алыры чугула. Чүгле эмчи күжүңге ынанып олурар болза, чоннуң кадыы эгиттинмези-биле ышкындырып болур деп чүвени утпаза эки.

Бүрүткеттинген аарыг улустуң көвей кезин азы 74,2 хуузуң янзы-бүрү эмчи шинчилгелериниң үзүндө тодараткан. Эмнелгеге аарыг улустуң боттары чедип келир таварылгалар көңүс эвээш

— 5,8 хуу. (Эмчилерден коргары ол бе, аарыындан ыядыры ол бе азы чүве херекке албазы бе?) Эмнелге черлеринге илереттинген 95 аарыг кижиниң 86-зын акушер-гинеколог эмчилер тодараткан. Чыдар эмнелгеге илереттинген аарыг улустуң (80 кижини) база көвей кезини (51 кижини) акушер-гинекология салбырларынга тодараттынган болуп турар. Акушер-гинеколог эмчилерниң тодаратканы паш аарыг улустуң аразында сааттыг херэзженнерниң хөй болуп турары эмчилерниң улуг дүвүрелин оттуруп турар. Ооң кадында ук сааттыг херэзженнерниң чартык кезини эмчи хыналдазынга туруп алган сөөлүндө аарыгны чыпшырып алган болуп турар. Эмчи хыналдазынга чогуур үе-шаанда келбээн азы шуут турбаан болганының ужурдан паш аарыг иелерден төрүмелинден паш аарыглыг уруглар төрүттүнген таварылгалар бар. Бо иелер, оларның чанында турар чоок улузу кара өш-биле чаш төлдүң кадыынга хора чедирип турар кылдыр санаттынар ужурлуг.

1992 чылдан эгелээш, паш аарыының непереп эгелээни-биле чергелештир, республиканың херэзжен чонунуң аарыыры көвүдөп турар. Эң-не хөйү-биле 30 хар чедир назылыг аныяк херэзженнер аарып турар, ынчангаш паш аарыглыг сааттыг херэзженнерниң санының эвээжевейн турар чылда-гааны ында: 2002 чылда 153, 2003 чылда 61, 2004 чылда 88, 2005 чылда 119, 2006 чылда 114 сааттыг херэзженнер илереттинген. А бо чылдың 7 айының дургузунда безин 56 кижини бүрүткеттинген. Ол 56 кижиниң 27-зи эмчи хыналдазынга туруп алган үезинде, 18-зи саатталгаланының 28-ки неделязының соонда, а 11-и божуп турган үезинде илереттинген.

Бо байдалдың тургустунуп келгениң чылдаганнарын шупту билир бис. Бөдүүнү-биле чугаалаар болза, аныяктарның эр-херэзжен харылзаалар талазы-биле культуразының кудузу, социал байдалы, мөзү-шынар кижизидилгези, нитизи-биле аныяктарның кадыкшылының багай болуп турары, республиканың кадык камгалал адырының нити байдалы дээш, оон-даа өске. Чаш төлдү чырык өртемчейге чаяарын баш бурунгаар планнап бодавас чорук база бодунуң салдарын чедирип турар. Ооң кадында эр улустуң харысалгазы база улуг болур ужурлуг. Чүге эмчи хыналдазынга туруп алган үезинде кадык турган сааттыг ие кижини ооң соонда кээп аарыг бээр болгулаарыл? Келир үеде чаш төлү дээш сагыш човаашкын бо адаларда чок болуп турары ол. Паш аарыы херэзжен улус ортузунда эр улуска бодаарга, хөйү-

биле непереп турарының чылда-гааны кыс улустуң санының хөй болуп турарында-даа эвес (аарыгның онза непереп турары харназыда эр, кыс улустуң саны барык дең), а эр-херэзжен харылзааларның онзагайындан хамааржып турар: чаңгыс эр кижини каш-даа херэзжен кижиге аарыгны чыпшырып турар.

База бир дүвүрениң байдал — бо үеге чедир школа назылыг уругларның паш аарыындан аарып турары барык улуг өскерилге чок артып турар: эрткен чылын 38 таварылга илереттинген болза, бо чылын — 31. А профессионал училищелер сургуулдарындан эрткен чылдың 7 айында 29 таварылга бүрүткеттинген турган болза, бо эрткен 7 ай дургузунда 20 кижини илереттинген. Көргүзүлгөр эвээжеп турар, ынчалза-даа...

Сифилистен аңгыда гонорея деп хамчык база бар. Бо 7 ай дургузунда чоннуң гонореядан аарыыры 5,7 хуу эвээжээн. Ынчалза-даа аарыышаан хевээр бис: бо үе дургузунда 283 таварылга бүрүткеттинген, оларның иштинде 6 хар чедир назылыг бичии чаштарның аарыг бергени 3 таварылга база бар. А школачылар аразындан аарыгның чыпшынганы 20 таварылга, профессионал училище сургуулдарының аразындан 7 таварылга илереттинген. Нитизи-биле 18 хар чедир назылыг бичии уруглар ортузунда бо аарыгның көргүзүлгери 66,7 хуу көвүдей берген. Бо көргүзүлгере Кызыл хоорайның школа-интернадынга уругларның массалыы-биле аарыг чыпшырып алганы таварылга салдары чедирген болуп турар.

Чүге баш бурунгаар камгаланып болур бо аарыглардан аарыыр ужурлуг бис? Чүге бичии уругларывыска бо аарыглар халдавырлыг, аарыгның оруунга моондак салыры-биле чүнү кылып болзувусса экил дээн хевирлиг тайылбыр ажылын чорутпайн турар бис?

Бо айтырыгларны эмчилер ТР-ниң Кадык камгалал яамызынга болган коллегия хуралда сайгарып чугаалашкан. Эмнелге черлериниң, эмчилерниң ажылында четпестерни илередип, оларны эдериниң оруктарын тодарадып, даразында кылып чорудар ужурлуг хемчеглер ажилдап кылдырган. Оларның иштинде чоннуң массалыы-биле шинчилгези, аныяк-өскенге камгалал талазы-биле өөредилгени чорудары чергелиг ажилдар бар. Бо бүгүңү чүгле эмнелгениң, эмчилерниң күжү-биле чорудары болдунмас дээрзи тодаргай. Оларга бүгү талаалыг деткимче чугула негеттинер. Аарыгдан баш бурунгаар камгаланыр угланышкынга ажилды шупту албан черлери, кижини бүрүзү чорудар болза, ынчан эки түңнелдерни чедип ап болур бис.

Надежда САТ, ТР-ниң Кадык камгалал яамызының парлалга секретары.

ЫРААЖЫ ХЕМНИҢ КЫЗЫ

Эрткен пятницада В.Көк-оол аттыг хөгжүм-ши театрынга Тываның алдарлыг, Россияның Улустуң артизи Надежда Кууларның юбилейлиг концерти болуп эрткен.

Чоннуң ынак ыраажызынга Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол, Тыва Республиканың культура болгаш информастыг политика сайыды Вячеслав Донгак, күрүне филармониязының уран чүүл удуртукчузу Надежда Даржаа, хоорайның культура комитетиниң даргазы Наталья Монгуш олар байыр чедирип, боодал чечектерни сөңневишаан, чылыг-чимчак сестерни чугаалап, суй белектерни сөңнээн.

Юбилярга тураскааткан концертке «Саян» ансамблиниң артистери, ТР-ниң алдарлыг артистери Дамба-Доржу Сат, Титов Санчат, Галина Сюрюн, Олег Сарыглар, Россияның алдарлыг артизи Надежда Шойгу, аас чогаал бөлүү «Тыва кызы» киришкен. Оон

КУЛЬТУРА болгаш СПОРТ

аңгыда Надежда Куулар боду, ооң удуртуп турары «Эне-Сай» аас чогаал бөлүү база авазы Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы Опал Агбаан-Шыыраповна Шулуу олар оюн-тоглаа, ыры-шоору-биле көрүкчүлери магадаткан.

Юбилярының даштыкы аалчылары — Даниядан Кристиан Фэнс, Япониядан он ийи, Германиядан ийи артист чедип кээп, концертке киржип, ыры-хөгжүмү-биле бараалгаан.

«Чоокта мындыг солун концерт көрбээн бис, дыка-ла эки болду, ырларның тааланчыын!» — деп, көрүкчүлөр магадап чанып турганын дыңнадым.

Авашкылар чыылган хөй көрүкчүлериңге, артист коллегаларыңга өөрүп четтиргенин илеретти. Ыраажы хемниң ажы-төлү — артистер юбиляр-биле кады «Ыраажы хем» деп ыры-биле концерттин дооскан.

(Уланчызы 8-ки арында).

Арга-арыг өрттери өөскүп эгелээн

Сентябрь 2-де кежээ Кызыл кожуунун административтик төвү — Каа-Хем суурнун чоогунга хову өрттү хып үнген. Тус черниң шагыбиле 10 шак үезинде ол өрт Спутник микро-районнун чөөн талазындан хыпкаш, чурттакчылыг суурга чүглө 7 км четпээн. Ооң хемчээли 50 км чеде берген.

ДАРЫЙ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛГАШ, ӨЖҮРГЕН

Ол-ла үеде Бии-Хем, Каа-Хем, Танды кожууннарның девискээрлеринге арга-арыг өрттериниң хып үнгениниң дугайында медээ келген. Тургустунуп келген байдалга дүүшүр республиканың Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оол баштаан өрттү өжүрер талазы-биле оперативтик штаб тургустунган.

«Каа-Хем» хөмүр-даш уурга-

ның Бажыңына онза байдалдар талазы-биле республика комиссиясы хуралдаан. Мэрияның, хөмүр-даш уургайының, орук организацияларының механизаттыгнан техниказын хаара тудар дугайында шийтпирни хүлээп алган болгаш күштү база дериг-херекселдерни республиканың онза байдалдар талазы-биле комиссиясы хувааган.

Кызыл хоорайның чоогунга болган өрттен аңгыда, кожууннар-га чаа өрттер база хып үнүп эгелээн. Бии-Хем кожуунун девискээри «Тайга» станциязынга бир километр хире черге арга-арыг хып эгелээн. № 11 болгаш 2 өрт кезээниң 10 ажилдакчылары, тус черниң 19 чурттакчыларын кириштирип тургаш, өрттү ол дүне өжүрген. Ол-ла кожуунун Найыр-рал суурга 300 дөрбелчин метр черге хыпкан хову өртү сиген кажазыңга айыылдыг байдалды тургузуп келген, ынчалзажок ону дыка дүрген өжүрүп четтигилкен.

Каа-Хем кожуунун девискээринде 250 га арга-арыг өртү хып турар. Ол өрттү өжүреринге үш автоцистерна, ийи трактор, арга-арыг камгалалының 46, өрт камгалалының 12 ажилдакчылары киржип турар. Өрт ам-даа хып турар.

Бай-Хаак суурдан 7-8 км черде даг эдээнде арга-арыг өртү хып үнген. Хат чок болганы өрттү өжүреринге таарымчалыг болуп турар. Ынчалза-даа хат хадып кээр болза, ол өрт тайгаже үнүп болур айыыл тургустунуп турар.

Август айда республика девискээринге чаыс чагбаанындан арга-арыг өртүнүң кончуг айыылдыг байдалы тургустунуп келген. Ынчангаш кижилер каяа-даа чораянда от-биле оваарымчалыг болуру чугула.

Бистиң корр.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Ийнче чоокшулап орав өртке Чазак Даргазы боду чораан. Балгазының хадылыг арында 200 га чедир хып турар өртче база Бай-Хаак суурнун чоогунда тараалыг шөлче чоокшулап орав өртче Чазак Даргазының оралакчызы И.В.Чуче чорупкан. Өрттү өжүреринге тус черниң специалистери биле чурттакчы чонну хаара туткан. Дун ортузунда Тываның Чазая-

ЧЭТ-тиң девискээрин өрттен камгалаар хемчеглерни алган, кижжи күжүн мобилизастаан, тодаргайлаарга, Чазактың болгаш мэрияның аппаратының ажилдакчыларын хаара туткан. Бүгү талазы-биле хемчеглерни дарый ал келгениниң түнелинде айыылдыг өрттү сентябрь 3-те тус черниң шагы-биле эртенгиңиң 4 шак үезинде өжүрүп дооскан.

(Төнчүзү. Эгези 7-ги арында).

АРЫЛАҢ МӨГЕГЕ ТУРАСКААТКАН

Август 24-25 хуннеринде Өвүрнүн Дус-Дагга Тыва Республиканың Арзылаң мөгези Чимит Кууларның 40 харлаанынга тураскааткан байырлал болуп эрткен.

Тываның чараш хүрештиг мөгелериниң бирээзи Чимит Чымбаевичиниң төрүттүнген хүнү Дус-Дагга улуг байырлал-биле дөмей эрткен. Ырак-чооктан мөгелер эжинге байыр чедирип чедип келген, ынчангаш 68 шыырак дээн мөгениң хүрежи болган. Аңаа Өвүрнүн аныяк мөгези Алексей Монгуш шүүлгеш, шаңналынга богбаны алган. Үжүрлешкен мөгө база-ла Өвүр огулу (Солчур) Аңгыр Куулар хой болгаш беш муң рубль-биле шаңнаткан. 3-4-кү черлерни Аян-оол Ондар биле Моолдун Арзылаң мөгези Баян-Очур ээлээш, хой база акша шаңналдарын алган.

Аныяк аъттар чарыжыңа Дус-Дагның Мерген Кыспайның ады тиелээн. 2-ги черде Чимит Кууларның, а 3-зүн Чыргал Кууларның ады ээлээн.

Улуг аъттар чарыжыңа Чимит Кууларның ады эрткен, 2-3-кү черде Чаа-Суурдан Борис Адыяа биле Лазарь Ховалыгының аъттары болган. Тиилекчилер ирт, хой, серге-биле шаңнаткан.

Өвүр кожуун чагыргазы юбиларны хүндүлел бижик болгаш 20 муң рубль-биле шаңнаан. ТР-ниң

Күш-культура болгаш спорт агентилели хүндүлел бижик болгаш өртектег белекти тывыскан. Хоочун спортчулар Сергей Мартына, Алексей Чамбал-оол олар байыр чедирип, суй белектерни сөңнээн.

КЫЗЫЛ ДУГАЙЫНДА ЫРЛАР

Хоорай Хүннүң байырлалыңа уткуштур «Стронтель» Культура бажыңыңа сентябрь 1-де «Сени алгап ырлап тур бис, Кызыл» деп найысылал дугайында ырлар мөөрейинге шилилде болган.

Кызылдың уран чүүл училищезиниң вокал салбырының эргелекчизи Айлана Хомушкуевна Каң-оол даргалаан беш кижжи составтыг жюри аңаа ажилдаан. Ниитизи-биле 24 кижжи мөөрейге киришкен. Ооң иштинден 9 кижжи финалче кирген. Олар хоорай Хүннүнүн байырлалында Арат шөлүңе концертке киржир. Ол дээрге Каа-Хем суурнун С.Базыр-оол атыг Культура бажыңының «Ырлажылы» бөлүү (удуртукчу А.Иомужап), республиканың өкпе аарыгларыңа удур диспансериниң аныяк эмчилериниң бөлүү, Клара Саая, Наталья Лопсан, Долаана Намчал-оол, авашкылар дуэди Наталья, Артыш Чүлдүмнер, Белекмаа Дүктүг-оол, Чингис Чүлдүм олар-дыр. Оларның аразындан 4 тиилекчини байырлал хүнүнде илередир.

Бистиң корр.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистиң эргим, хүндүлүг дуңмавыс — Баят-оол (Бяков) Боралаевич ОНДАР сентябрь айның 5-те 60 харлаар. 30 ажыг чылдар иштинде электриктел ажилдап чоруур дуңмавыска, акывыска юбилейин таварыштыр аас-кежикти, узун назынны, каң дег кадыкшылды күзеп олур бис.

Дуңмалары Женя, Слава, Олча, Мөнгүнней, акызы, чаавазы Ховалыг Сержинмаа, Ондар Баян-оол.

Сундуй Ооржак Кылын-ооловнага

Алдан бешти харлап тур сен, эргим авай, Алгаан сөстөр, күзеливис сөңнеп тур бис. Арат чонуң хүндүткелин чаалап алдың Ажыл-иш дээш тура дүшпейн кызып чордун Саглы сууруң, совхозуңу сайзырадып, Саарылга ажылыңа депшилгелиг Саар малың, шээр малың көвүдеттин Удуртукчу, башкарыкчы салымныг сен, Уран-шевер, чаагай чөмзиг холдарлыг сен. Уран-чечен дылдыг болгаш дагдыныкчы, Угааныңның мерген чидин чонуң кайгаан. Уругларың эртем-билиг чедирген сен, Уйнуктарың доруктуруп азыраар дээш Уйгу-дыш чок кызып чор сен, эргим авай. Ынчангаштың төрүттүнген хүнүңде бис Ыры-шүлүүң ам-даа улам куттулзун деп, Делегейде бар-ла бүгү чечектери сөнөвишаан, Тергиин быжыг кадыкшылды күзеп тур бис. Улуг уйнуң Сюзаннажык, оон бичи Стелла кызың, Давид, Дима уйнуң оолдар, Аэлита, Эвелина, Амрита Эң-не бичи Сангитажык Четтиргенин илередип, Черге чедир мөгейип тур. Алим, Зелим оолдарың аңаа улай Алимаа деп, Айлуна деп кенээттерин, Мерген, Орлан база Саар-оол күдээлерин, Марьятта, Маргарита, Джульетта Шупту сенээ бараан болуп Изиг байыр чедирип тур!

Бодалдар энциклопедиясы

Бодунга бүзүрелдиг болуру дээрге-ле, чуртталгага өөрүүрүнүн болгаш хөделиишкиннерге күштүг болурунун үндезиниң дир.

Фердинанд Шиллер.

Бойдустун сайзырал шимчээшкини бичии-даа туруушкун чок болгаш ажил-агыжы эвес байдалдарны ол шаажылап каар.

И.-В.Гете.

Хөлүн эрттир узун чугаа — узун платьениң кижиниң кылаштаарыңа шаптыктыг болуру дег, ажил-херектин бурунгаар чыларыңа шаптыктыг. Ш.Талейран.

ТР-ниң Кадык камгалал яамызы күрүнениң хамааты албанының хостуг албан-дужаалдарын ээлээринге КОНКУРС эрттирерин чарлап турар

1. Эмчи дузазы чедирер, эм-таң хандырылганы болгаш санаторий курорт ажил-агыжын организаастаар эргелелдин даргазы — 1;
2. Эмчи дузазы чедирер, эм-таң хандырылганы болгаш санатор-курорт ажил-агыжын организаастаар килдизин даргазы — 1;
3. План-экономика килдизин даргазы — 1;
4. План-экономика килдизин даргазының оралакчызы — 1;
5. План-экономика килдизин кол специализи — 1;
6. Ие-чаш камгалалының килдизин даргазы — 1;
7. Ие-чаш камгалалының килдизин удуртукчу специализи — 1;
8. Терапия айтырыгыларының талазы-биле кол специалист — 1;
9. Кадрлар талазы-биле кол специалист — 1;
10. Бухучет болгаш контроль килдизин удуртукчу специализи — 1;
11. Фармация айтырыгыларының талазы-биле кол специалист — 1;
12. Фармацевтика ажил-чорудулганының удуртукчу специализи — 1.

Кээр чери: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 128А, каб.303, тел.:5-22-13.

Тыва Республиканың Хереглекчилер ниитилелиниң баштаар чери «Совет кооперацияның тергиини» деп аттың эдилекчизи, кооперацияның база күш-ажылдың хүндүлүг хоочуну, Тыва Республиканың Хереглекчилер ниитилелиниң баштаар чериниң организас-массалыг килдизин эргелекчизинге үр үеде ажилдап чораан

Кокпа Сүгеевич

САТТЫҢ

үр аараанының соонда мөчээни-биле ооң чоок кижилеринге болгаш дөргүл-төрелдеринге ханы кажыдалды илередип тур.

е-mail:shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазая. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредитге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агыж, үлетпур килдистер — 2-17-09, 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 8676. Чагыт 109.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүттээ.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыялаар.